

-

På tvende beene? **Eksperiment og virkelighed**

Om Ludvig Holberg's Jeppe
Et kultursociologisk essay

I - Essay - Eksperiment og virkelighed

Klip fra Christian 5's Danske Lov, Robert Molesworth, Iver Brinck, Frederik 4', Jørgen Jørgensen Sorterup, Povel Juel, Povel Phønixberg, Hans Egede, Ludvig Holberg og Knud Lyne Rahbek [skal placeres kronologisk]

Fotos og andre illustrationer

-

[Forside og s. 2 produceres særskilt]

[Forside og s. 2 hér skal slettes ved PDF-samling og trykning]

[I del - Essay - Eksperiment og virkelighed - findes s. 1 ff]

[II del - Essay - Virkeligheden på komedie - findes s. 101 ff]

[III del - Essay - Regnebrættet. Bundlinjen. Exit - findes s. 437 ff]

[IV del - Tekster - findes s. 541 ff.]

-

Alfa-version 100107

Særligt om denne foreløbige version: Mange noter og noteagtige oplysninger vil på et senere tidspunkt blive placeret *anderswo*. Tilsvarende vil fotos og andre illustrationer blive tilføjet.

-

Kolofon ...

P.S. *Apropos*, om nogen skulde udfolde det som en Karrigskab at jeg ingen Exemplarer forærer bort af mine Bøger. Da er dette at mercke / at saasom jeg skriver noget ofte / er jeg at ansee som andre Kiøbmænd / hvilke hvor resolute de end ere / forære de dog icke gierne bort nogle af de Varer som de idelig drive Handel med. Thi saasom mand har mange Kiendinger kand mand icke forære en uden mand ogsaa skal forære en anden.

Handelen kunde ellers falde til en Banqveroute.

[Hans Michelsen]

Indhold

I - Essay - Eksperiment og virkelighed.....	1
1 - Forvirring - afklaring?.....	15
1 - Opstandelse på Bjerget.....	15
2 - Den meget mærkværdige \times Jeppe \times	16
3 - Mange har forsøgt at knække koden.....	17
4 - Hvad vidste Holberg om landbrug?.....	18
5 - Eksperimenterede Baronen med \times Jeppe \times ?.....	21
6 - Eksperimentets natur. Eksperimentet som anelse?.....	23
1 - Det empatiske eksperiment er en selvmodsigelse?.....	23
2 - Holberg som empatiker?.....	24
3 - Tilbage	25
4 - Hvornår eksperimenterer man videnskabeligt?.....	25
5 - I kunstens verden?.....	26
6 - Eksperimentet i Jeppe.....	26
7 - Summering mshp Jeppe.....	27
7 - Hvad mente Holberg - virkeligt - i 1729?.....	27
8 - $A \rightarrow \bar{A} \rightarrow A$?.....	29
9 - Længere fremme i skoen end man skulle tro.....	32
10 - 1722-1728-1738-1741 Analogi eller ej?.....	34
11 - Holberg's politiske syn.....	35
12 - Bondesagen, ikke i 1700-, men i 1800-tallet.....	36
13 - Holberg's talerør? Hvad mente han selv?.....	37
14 - Det beregnelige og det uberegnelige.....	38
15 - Gjorde Holberg som Bach?.....	38
16 - Komedierne.....	39
17 - Helte- og heltindehistorierne.....	40
18 - Masser af maskepi.....	40
19 - Holberg og det seksuelle.....	43
20 - Var den meget mærkværdige Holberg tangent?.....	46
21 - Metaforen 'det tangente menneske'	48
22 - Fik Holberg efterfølgere? Kunne han få nogen?.....	49
23 - Den holbergske og den kierkegaardske dialektik.....	53
24 - Hans Egede's [omvendte?] bungy jump?.....	54
25 - På tvende - spredte - beene?.....	56
26 - Cirkelslutning. Fejlslutning?.....	57
27 - Hjelmslev's 3 krav til sprogteorien.....	59
28 - Men hvad skal det være godt for?.....	60
29 - Formålet med at undersøge Jeppe.....	61
30 - Valg! Fravalg? Tilvalg?.....	61
31 - Nogle søger måske den evige \times Jeppe \times ?.....	62
32 - At læse Holberg på en sam-læsende måde.....	63
33 - Sammenfald? Virkelighed-Historie (teknisk set).....	64

34 - Vogt dig for sammenligninger.....	66
35 - Skulle man dét? Finde på noget andet?.....	67
36 - Materialet.....	68
37 - Tak.....	68
2 - 1722 Første, andet og tredje led;.....	71
1 - men noget afgørende vigtigt manglede.....	71
3 - 1640+, 1722, 1806 Ad fontes: En kilden sag.....	72
1 - 1640+ Bidermann's Utopia.....	72
2 - 1806 Rahbek's referat af »Jeppe«-fortællingen.....	73
3 - 1722 fra Bidermann til Holberg.....	74
4 - 2006 Hvad er det så der står hos Bidermann?	76
5 - 1640+ Jacob Bidermann's Utopia.....	76
6 - 1806 Knud Lyne Rahbek's anekdote	77
7 - Rahbek's efterfølgere.....	78
8 - Billeskov Jansen og Aage Kragelund.....	79
9 - Morälen.....	83
10 - Komediens om »Jeppe«.....	83
11 - Kritik.....	84
4 - 1' og 2' trekantstilfælde. Cirkelns ophævelse I.....	93
1 - Komediens "før"-fase.....	93
2 - Komediens ombytningsfase.....	93
3 - Komediens "efter"-situation.....	94
4 - Cirkelns ophævelse I?.....	96
5 - 1722 Baronens de afsluttende ord.....	98
II - Essay - Virkeligheden på komedie.....	101
1 - 1683-1729 De firkantede forhold på landet.....	102
1 - 1615 Eftersom Vi forfare. En smule 'forhistorisk' jura.....	102
2 - 1683 Danske Lov. Krohold. Udsækning.....	102
3 - 1701, 1722 Den sjællandske karls og fæstebondens horisont.....	106
4 - 1701, 1722 De ulige forhold herremand-foged-bonde-karl.....	109
5 - 1701, 1722 Godsejeren kunne ikke gøre hvad som helst.....	109
6 - 1701, 1722 Landmilitsten. Den storpolitiske situation.....	110
1 - 1683, 1688 Tyrkerne.....	110
2 - Forholdet til Sverige, Rusland og Gottorp.....	110
3 - Kongens måde at manøvrere på på den store scene.....	111
7 - 1701, 1722 Bestod der et de facto-stavnsbånd før 1733?.....	111
8 - 1729 Havde Holberg misforstået formalia eller realia?.....	113
9 - 1722, 1729 'Promemoria' om historiske forbindelsesled.....	115
10 - Skema: Efterspørgslen efter karle i 1' og 2' led.....	116
11 - Skema: Landmilitsten. Vornedskabet. Stavnsbånd.....	119
12 - 1722? Demoralisation?.....	124
13 - 1722 TMP Opsummering mhp Jeppe	124
14 - 1883 Historikeren Holm's (mis)brug af digteren Holberg?	125
15 - 1722, 1743 Thomas Hobbes? Hans Egede og Pök.....	129

2 - 1692, 1729 Molesworth's 'engelske' virkelighed? 132

- 1 - An Account of Denmark as It was.....132
- 2 - The account ... where to be found.....136
- 3 - 1658-1748 Prince George of England.....137
- 4 - 1703 Iver Brinck: blev Jeppe ej ved dansk at tale138
- 5 - 1729 Molesworth kunde kun bringe et vanskabt foster til verden.....146
- 6 - 1729 Holberg's politiske hovedstykke versus Molesworth.....150
- 7 - 1729 - Holberg's implikation?.....152
- 8 - Efter 1729: Med Molesworth i baghovedet.....153
- 9 - 1729 Holberg's samfund [FLYTTES TIL IV: TEKSTER].....155
 - 1 - Om Regieringen.....155
- 10 - 1884 Georg Brandes' omtale.....162
- 11 - Exkurs: Disraeli.....165

3 - 1710-1711 Sorterup's bedrageriske virkelighed?. 166

- 1 - 1710-1711 Sorterup: Præstigæ [Bedragerier].....166
- 2 - Holberg omkring nedskriften af 'Bedragene'.....168
- 3 - 'Bedragene' blev trykt, men ikke strax.....168
- 4 - Laurids Engelstoft.....170
- 5 - Georg Brandes' brug af Sorterup172

4 - 1722 Komedien [TMP, udkast].....174

- 1 - «Jeppe» præsenteres.....175
- 2 - «Jeppe» drikker sig fuld hos Jacob.....176
- 3 - «Jeppe» falder om på vejen eller møddingen.....177
- 4 - Baronen på markvandring.....178
- 5 - «Jeppe» er lagt i Baronens seng; «Jeppe» vågner179
- 6 - «Jeppe» og tjenerne.....180
- 7 - «Jeppe» tager for sig af retterne, truer med hængning.....181
- 8 - Doktorerne sér på «Jeppe» = 'Baronen'.....182
- 9 - «Jeppe» = 'Baronen' spiser183
- 10 - Ridefogeden184
- 11 - Ridefogedens kone ... «Jeppe» bestiger hende?.....185
- 12 - Baronen og hans folk186
- 13 - «Jeppe» er igen på møddingen, i bondeklæder.....187
- 14 - Nille finder «Jeppe».....188
- 15 - Bevæbnede mænd henter «Jeppe».....189
- 16 - Retsforhandling. Domsafsigelse.....190
- 17 - «Jeppe» i galgen.....191
- 18 - «Jeppe» tages ned fra galgen.....192
- 19 - «Jeppe» funderer, møder Jakob Skomager.....193
- 20 - «Jeppe» møder Magnus, går tankefuld væk?.....194
- 21 - Baron Nilus gør status.....195
- 22 - «Jeppe» bragt i en helt ny situation?.....196

5 - 1722 Takket være student Gram?.....197

- 1 - Bundet af tiden?.....197
- 2 - Den første - og nærværd eneste - gang.....197

3 - Et forsøg på at gå over åen ... med vand.....	201
4 - Der gjaldt tåbelige regler i Paris.....	202
6 - 1722 Du Blok og Øxe først skal finde.....	203
1 - Den landbrugskyndige fantast.....	203
2 - Spredte lemmer, disjecta membra.....	205
3 - Første svenske intermezzo.....	208
4 - Et lykosaligt Liv.....	209
5 - Et virksomt liv på jord.....	212
6 - Andet svenske intermezzo.....	214
7 - Kolde vinde.....	216
8 - Postkontrollør Erlund's opdagelser.....	217
9 - Fatal finale.....	219
10 - Civiliter mortuus - så død som en stokfisk.....	223
11 - Hvad Holberg skrev og ikke skrev.....	225
12 - Hvad Christian Falster skrev.....	226
13 - Og Povel Phønixberg.....	227
14 - En god Bonde.....	235
15 - En god bonde = En selvstændig bonde?.....	236
16 - Oversigt over kapitlerne i En god Bonde.....	238
17 - Bogtrykker Groth - en skadelig mand!	239
1 - Groth's udgave af Povel Juel's En god Bonde.....	241
2 - Groth's død	241
7 - 1724, 1728 Pôk's omvendelse og triste død.....	242
1 - Nedtur i Grønland? Palle Petersen's roman.....	242
1 - Hans Egede's optur.....	242
2 - Alkymien til hjælp.....	243
3 - Holberg's form for alkymi.....	243
4 - Nutidig troldmandskunst.....	243
5 - Enevold Brandt, Struensee og Ove Guldberg	244
6 - Hans Egede ville udrette noget godt.....	244
7 - Aja ajaja	245
8 - Pôk	246
9 - Hans Egede's skrifter. Og Poul Egede's dagbøger	246
10 - Kultursociologi dengang og nu.....	247
11 - Indsamling. Rubricering. Beskrivelse. Diskussion	247
12 - Roman og videnskabelig undersøgelse	247
13 - Palle Petersen's roman.....	248
14 - Grønlands uafhængighed.....	249
15 - Palle Petersen har givet Pôk mæle, men	249
16 - Med og imod empirien?.....	250
17 - Palle Petersen og Holberg.....	250
18 - Henvísninger	251
2 - 1724 Pôk's første 'nedtur'.....	252
3 - Cirkelens ophævelse II?.....	253
1 - Sammenligning.....	255

2 - Kommentar [foreløbig].....	256
4 - 1725 Om at klø på når lyset tøver.....	258
5 - 1727 Hans Egede's vise sten.....	260
6 - 1738 Egede limer drøm og virkelighed sammen.....	262
1 - Kommentar:	265
7 - Hans Egede og Ludvig Holberg sammenlignet.....	266
8 - Grønlandskort.....	268
9 - 1791 Franz Johann Joseph von Reilly.....	270
1 - Supplement: Overgangen til triangulationsprincippet.....	271
10 - 1727 Intermezzo med Pors.....	272
11 - 1729 Holberg om Grønland, Egede og Pôk.....	279
12 - Der findes en inuit-myte.....	282
1 - Kaassassuk - den forældreløse.....	282
2 - Kågssagssugpaluk, den forældreløse, der blev en stærk mand. 282	
13 - Denne bog handler Om Ludvig Holberg's Jeppe.....	284
1 - Inuit-myten.....	285
2 - De forrige tider er forbi.....	285
8 - 1725 Hvad blev der af Rostgaard?.....	286
1 - 1719 Anholt.....	286
2 - 1671-1745 Frederik Rostgaard.....	288
3 - 1722 Åbningen af Den Danske Skueplads.....	290
4 - o. 1723 Krogerup's hvide påflugl.....	290
5 - 1723 Kongeloven.....	291
6 - 1724 Grønland.....	292
7 - 1724 I al 'diskretion'.....	293
8 - 1725 Den geheime undersøgelse af Frederik R	294
9 - 1725 Madam Berg på Tre Hjorter i Vestergade.....	295
10 - 1725 Hans Gram skælvede, men	298
11 - 1725 Dommen over Rostgaard.....	299
12 - 1725 Frederik R 's salto.....	301
13 - 1725 Fantasterne Ryssel og Trojel.....	302
14 - Kongelig Majestæt's Acteurs efter 1730.....	302
15 - 1736 - Anholtsk exkurs.....	303
9 - 1728 Græsset vokser højt hvor Troja stod.....	306
1 - København's brand; Hassing's kort.....	306
1 - Joachim Hassing.....	307
2 - Grønland mellem Kastellet og Nyboder.....	307
2 - Biblioteker blev fortæret.....	308
3 - Hans Gram fandt fornemt husly.....	308
4 - København 'gjort op' på Kongens bud.....	309
5 - Balle til Balle.....	310
6 - Statsvidenskab - for 100 år siden.....	311
7 - Holberg.....	313
8 - Branden vendte op og ned på alle ting.....	314
9 - Holberg's cirkularitet.....	315

10 - Bevis? Bevis på hvad?.....	315
11 - Hvad var Gud's mening (ikke)?.....	316
10 - 1729 Holberg's samfund	319
1 - Holberg's bog oversét? og perlostret?.....	319
2 - Holberg om vornedskabet [citat].....	323
3 - Holberg om vornedskabet [kommentar].....	324
1 - Hertil og ikke længere?.....	326
4 - Holberg om nationaløkonomi.....	327
1 - Holberg's forudsætninger.....	329
2 - Holberg's merkantilistiske analyse og konklusioner.....	330
3 - Det store perspektiv og det lille.....	333
4 - Holberg's perspektiver og historiske begrænsninger.....	335
5 - En arbejdsværdilære i 1722, 1729?.....	336
6 - Holberg's privatøkonomi.....	338
7 - Nogle tjente godt, nogle gik rabundus - men hvorfor?.....	339
5 - Guldets metamorfose.....	341
1 - En [Veritabel] Metamorfose?.....	341
6 - Solsystemet på Holberg's tid og nu.....	342
1 - Regeringen = Kongen.....	342
2 - Regeringen ≠ Kongen.....	345
7 - Fattigforsørgelsen. De udstødte.....	347
8 - Almen og akademisk uddannelse.....	348
9 - U-akademisk uddannelse.....	349
10 - Rytterskolerne.....	349
11 - Koloniseringen af Grønland.....	351
11 - 1734 Natmændene.....	352
1 - Samfundets natside på Holberg's tid.....	352
2 - Berøringsangst og proces mod Underverdenen.....	353
3 - Bonden fra Ugerløse	355
4 - Processen og dommen.....	356
5 - Léid Holberg af berøringsangst?.....	357
12 - 1737 Holberg mellem gammelt og nyt	360
13 - 1738 Holberg fik sørgeligt ret nær Præstø?	362
1 - Epitafiet i Everdrup Kirke.....	362
2 - Knud Ahasverus Becher.....	367
3 - Overfaldet i engen. Drabet.....	368
4 - Drabsmændenes flugt.....	369
5 - Kommissionsdomstolens kendelse.....	370
6 - Pontoppidan og Gram - men ikke Holberg?.....	371
7 - Navnet Ahasverus.....	375
1 - Ahasverus i Ester's bog.....	375
2 - Ahasverus under Jesu korsgang til Golgata.....	375
8 - Holberg og Ahasverus, 1.....	376
9 - Drabssagen og komediens morale?.....	377
10 - Hans Gram og Erik Pontoppidan.....	378

11 - 1808 Det var længe svært at få fæstere.....	381
14 - 1740-1753 Holberg som herremand.....	383
1 - De første år	383
2 - Tiden som kvæstor og som herremand.....	383
3 - Advarsel mod at læse 'bagud'.....	384
4 - Var Holberg blevet pragmatiker?.....	384
5 - Eksperimenter eller variationer over bundne temaer?	385
6 - Eksperimenter og variationer og virkeligheden.....	386
7 - Holberg 'kom ind' på Brorup, siden på Tersløse.....	387
8 - Kvægsygen.....	388
9 - Fogderne.....	391
10 - Havrebjerg.....	396
11 - 1749 Africanus og pengene.....	398
12 - 1752 Præsten og broen.....	402
15 - 1741 Niels Klim.....	407
1 - Bør Jeppe og Niels Klim ses som paralleller?.....	407
2 - Kulmination, deroute, nulpunkt = startpunkt?.....	413
3 - Eksperiment? Tankeeksperiment?.....	415
4 - Forholdet mellem kønnene.....	416
5 - Bønderne succe under en forhaanet Trældom.....	417
6 - 'Naturlige bønder', måske især de grønlandske?.....	421
7 - Projektmagerne.....	424
8 - Standpunkternes relativitet.....	425
9 - Note: Lad pengene arbejde	426
10 - Holberg og Ahasverus, 2.....	426
11 - En videreførelse af Jeppe med andre midler?.....	426
16 - 1776 Skillingsvise om «Jeppe».....	428
1 - Den 'apokryfe' «Jeppe».....	428
2 - 'Apokryf' vise om «Jeppe» og Nille.....	430
III - Essay - Regnebrættet. Bundlinjen. Exit.....	437
1 - Om afslutningen af III og IV del.....	438
2 - 4 Måder at gå til Jeppe på.....	439
1 - 1884 Georg Brandes' tilgang. TMP.....	442
2 - 2006 Experimentel Polonaise i Nyhavn.....	447
1 - Anna Augustynowic' tilgang.....	447
2 - Minimalistisk scenografi.....	448
3 - Sprog, gestik og bevægelse.....	448
4 - Jeppe's psykologi kæntrer.....	449
3 - 2007 Det Danske Teater's eksperiment.....	450
1 - Hvem vil denne forestilling blive husket for?.....	450
2 - Bessermachen ... absolut.....	450
3 - Mange meninger.....	450
4 - Den rigtige Jeppe?.....	451
5 - Hvad er meningen?.....	451

6 - Problemet med Jeppe.....	452
7 - Hvad har vi så fået?.....	452
8 - Anstød ... og nutidig brutalitet.....	453
9 - Epilogen.....	453
10 - Kunne publikum lide forestillingen?.....	454
4 - 2007 Bredsdorff's & Harris' model eller måske Kruise's?.....	455
1 - Tersløsegaard, 2.12.2007, dagen før	455
2 - Holberg's eksperiment i 1722 - og Bredsdorff's, Harris' og Albrechtslund's i 2007.....	456
3 - Jeppe alene i Verden.....	460
4 - En helt, helt anden mulighed, ikke med udgangspunkt i Holberg selv, men i Bredsdorff m.fl.....	461
5 - Jens Kruise'e nærmest eksistentielle tolkning.....	463
6 - Henvisninger.....	464
3 - X Factor - en fortælling om uforglemmelighed og rødder?.....	465
1 - Spiselig med fashion-kant?.....	465
2 - Sammenligningsmuligheder?.....	466
3 - Holberg's approach.....	467
4 - De forrige tider var forbi, men ikke hélt passé?.....	468
5 - Om at ændre de røde tal ved at finde rødderne?.....	468
6 - Virkeligheden? Hvilken af dem?.....	470
4 - Mundtlighed, skriftlighed, kilder?.....	471
1 - I nyere tid.....	471
2 - På Holberg's tid og derefter.....	471
5 - Regnebræt og bundlinje.....	474
1 - Kan man gøre så gamle regnskaber op? Giver det mening?.....	474
2 - Selvmodsigelsens fascination?.....	475
3 - Den holbergske bevægelse	476
4 - Forud for sin tid i to henseender, men ikke i alle andre.....	476
5 - Om at 'bruge' en forfatter fra en anden tid.....	477
6 - Eksperimenteren, den historiske udvikling, teoretiske aspekter.....	477
7 - 1720'erne. Forsøgsoversigt.....	479
8 - Oversigt over diagrammer i På tvende beene?	482
9 - Holberg's meget særlige eksperiment med «Jeppe».....	484
10 - Witt-Hansen's 'forslag' om teoretiske paradigmeskift.....	486
11 - Teoretiske paradigmeskift. Figurer. Overvejelser.....	487
12 - Bach. En musikalsk parallel?.....	499
1 - Den store orden.....	499
2 - Flertydigheden.....	500
3 - Videreudvikling af kontrapunktikken.....	501
4 - Epokens slutfase?.....	501
13 - Et tangent menneske? Et metaforisk 'begreb'?.....	503
14 - Moral, u-moral, naturlig moral, a-moral?.....	510
1 - 'Tingene' sker på et bestemt sted i et bestemt tidsrum.....	510

2 - Det ulige møde mellem moderne kultur og traditionel.....	510
3 - Stræben efter egentlig ligestilling.....	511
4 - Hans og Poul Egede. Pók og de andre Inuit.....	511
5 - Traditionel moral-historie. 'Alternativ' moral-historie?	512
15 - Moralskema.....	514
1 - Forbemærkninger.....	514
2 - Moralspørgeskema.....	517
3 - Nogle spørgsmål til senere overvejelse.....	518
4 - Den særlige grønlandske kontekst.....	518
6 - Holberg's moralsk-politiske bundlinje.....	520
1 - Ikke komedierne, men den senere afklaring var det interessante.....	520
2 - Videreførelse, men med justerede mål og nye midler	520
3 - Den dansk-norske model.....	521
4 - Molesworth som produktivt afsæt.....	521
5 - Frisættelse af kvinderne.....	522
6 - Holberg var vidtskuende, men stærkt bundet af sin tid.....	523
7 - The Sorø School of Economics?.....	523
8 - Manglen på momentum.....	524
9 - Brandes og den radikale Holberg.....	524
7 - Med Holberg til klimakonference	526
1 - 14 dage i Bella	526
2 - De gode gamle dage - med klap for øjet.....	527
3 - At tænke som Holberg?	529
8 - Exit.....	532
1 - De '6' vigtigste punkter. 10.09.2009.....	532
2 - Emmet Feigenberg om Holberg 18.09.2009.....	534
3 - Impatiens - Noli me tangere.....	535
4 - Exit Frederik Hammond.....	537
5 - Post festum, foreløbige noter [Efteråret 2009].....	538
1 - Jens Baggesen fra Korsør.....	538
2 - Struensee. Guldberg.....	539
3 - Kronprinsen's omvæltning [men ikke hans politiske deroute]..	540
IV - Tekster.....	541
1 - Tekster. Oversigter. Litteraturliste.....	543
1 - Kronologisk oversigt.....	543
2 - Relationer.....	546
3 - Udtaget fra indledn. Holberg's samfundskritik.....	549
4 - Udtaget fra indledn. Hvem var H?.....	550
5 - 1640+ Jacob Bidermann: Fortælling.....	551
6 - 1683 Danske Lov om Hospitaler og Fattige.....	560
7 - 1692 Molesworth: 7 Abstracts [in English].....	564
1 - Pg 10-11 [15/84].....	565
2 - Pg 47 [26/84].....	566
3 - Pg 75 [33/84].....	567
4 - Pg. 83-84 [35/84].....	568

5 - Pg. 246-247 [78/84].....	569
6 - Pg. 250-252 [79/84].....	570
7 - Pg. 257 [80/84].....	571
8 - 1729 Holberg om det sjællandske vornedskab.....	572
9 - 1702 Frederik 4's forordning om vornedskabet	582
10 - Jørgen Sorterup's Præstigiæ.....	588
1 - Forvalterens Bopæl.....	591
2 - Forvalterens Myndighed.....	593
3 - Indsamling af Skatter m.v.....	596
4 - Bygning og Bygfæld.....	601
5 - 5: Fæsterindsættelse.....	605
6 - Hoverie og Egter.....	609
7 - Gaardens og Kirkernes Vedligeholdelse.....	611
8 - Opsyn med Skovene.....	613
9 - Executioner og Regnskaber.....	615
10 - [Engelstoft's afsluttende bemærkninger].....	617
11 - 1721-1722 Povel Juel: En God Bonde.....	618
1 - Povel Juel's fortale.....	619
2 - Om Giødning.....	625
3 - Om et proportioneret Jordebrug.....	632
12 - 1724 Poq og Qiperok i København.....	634
13 - 1725 4' Frederik's Grønlandslotteri.....	639
14 - 1728-1729 Tvende købmandssamtaler.....	641
1 - Første Samtale 1728.....	641
2 - Anden Samtale 1729.....	652
15 - 1729 Holberg's samfund.....	675
1 - Om nationaløkonomiske sammenhænge.....	675
2 - Grønland	680
3 - Island.....	688
4 - Om den Danske Rets Oprindelse og Fremvæxt.	691
5 - Om den Danske Rettergang og Processers maade.....	714
16 - 1737 Holberg: Grønlandske Handel i Bergen	728
17 - 1745 Holberg: Betænkning om kvægsyge.....	732
1 - [Indledning].....	732
2 - [Hypotese om insekter].....	735
3 - [Medici og Naturkyndige].....	740
4 - Indskud: Klinkenberg's komet.....	741
5 - [Holberg's råd til sine bønder].....	744
6 - [Guds straf?].....	751
18 - 1748-1750 Holberg: Epistler om landboforhold.....	753
1 - 29 [1748].....	754
2 - 49 [1748].....	757
3 - 83 [1748]. Kvægsygen og teodicé-problemet.....	762
4 - 120 [1748]. Hunde og katte. Bønder.....	766
5 - 341 [1750]. Dyrtid.....	770
6 - 343 [1750]. Kvægsygens økonomiske betydning.....	772

19 - 1748-1752: Voldgiftssager.....	776
1 - 147 [1748]. Kommissionsdomstole.....	776
2 - '447' [1752?]: 'Udeladt' om Voldgiftsag.....	780
20 - 1748-1750 Dansk karakterforvandling. Klim+. Guldmageri.....	787
1 - 72 [1748] Forandringer i den danske folkekarakter.....	787
2 - 79 [1748] Niels Klim. Et supplement.....	790
3 - 117 [1748] Guldmageri.....	793
21 - 1750-1754 Holberg: Epistler om Grønland.....	796
1 - 228 [1750].....	796
2 - 229 [1750].....	804
3 - 350 [1750].....	807
4 - 401 [1750].....	812
5 - 513 [1754].....	816
22 - 1884 Georg Brandes' om Holberg og Jeppe.....	818
2 - Litteratur og materiale.....	826
1 - Opslagsværker.....	826
2 - Af Holberg.....	826
3 - Holberg og hans værker.....	826
4 - Grønland, Egede, Pøk.....	827
5 - Povel Juel.....	829
6 - Økonomi. Nationaløkonomi	829
7 - Brorupgaard, Havrebjerg, landbrugsdrift.....	829
1 - Brorupgaard.....	830
2 - Havrebjerg Kirke.....	830
3 - Frederik Svane Africanus og Joachim Gynther.....	830
8 - Tersløsegaard.....	831
9 - Historisk.....	831
10 - Maden på landet. Køkkenerne	831
11 - Musik og musiksmag.....	832
3 - BILAG: 1701 FORORDNING.....	833
1 - Forordning af 22.02.1701.....	833

Terminologi

Komedien om Jeppe	<i>Jeppe</i> [Jeppe-i-kursiv]
Jeppe [Figuren xJeppex]	xJeppex
Nille	Nille
Baronen, Baron Nilus	Baronen
Jeppe som Baron	'Baronen'
Romanen om Niels Klim	<i>Niels Klim</i> [Niels Klim i kursiv]
Niels Klim [Figuren Niels Klim]	Klim
Dommeren	'Dommeren' eftersom det ikke står mig helt klart hvem dommeren er osv

Pro domo:
xJeppe → **Jeppe [ikke-i-kursiv]**
og
Kantstregene i denne tabel slettes
når redaktionen er slut.

1 - Forvirring - afklaring?

1 - Opstandelse på Bjerget

For få år siden var der opstandelse på Bjerget. Den daværende kulturminister, Brian Mikkelsen, havde taget initiativ til en kulturkánon der skulle vise os hvorfra vi var kommet og - måske - hjælpe os videre frem? Vi havde, mente ministeren, brug for noget der kunne styrke os i vores kulturelle orientering, noget der kunne kombinere tradition med fornyelse. Måske ville ministeren i virkeligheden gå *noget* længere end der var politisk dækning for, men dét lader jeg ligge **hér** - så meget mere som han i mellemtiden har skiftet bestilling.

Ét af de værker der så blev peget på i kulturkánonen var Holberg's *Jeppe på bjerget*, og fagfolkene tálte i begrundelsen om at *Jeppe* åbnede for afgrunden i den danske folkementalitet. Dét var provokerende sagt, men der kan dog argumenteres for synspunktet, se senere.

Jeppe handler om sammenstøddet mellem forskellige mellem forskellige samfundsklasser¹ og forskellige kulturer, men komedien, hér tænker jeg mest på dens særlige historik - handler også om dét at smække sin kunst i hovedet på et mere eller mindre velvilligt publikum.

Der kunne være mange gode grunde til (endnu engang) at diskutere *kánon*, men det er ikke dét denne bog handler om². Blot

-
- 1 Bl.a. i dén forstand Holberg bruger begrebet i 1729 i sin *Danmarks og Norges Beskrivelse*.
 - 2 I den sidste del af 1700-tallet lagde Ove Høegh-Guldberg, professor på Sorø, lærer for Arveprins Frederik og dén der reorganiserede statsapparatet efter Struensee, grunden til hele kánonssystemet. Dét gjorde han ved at skabe masterplanen for Arveprinsens mindepark ved Jægerspris Slot (som hans væbner Johannes Wiedewelt realiserede) og ved at sætte Ove Malling igang med det berømte værk om '*store og gode handlinger*'. I 1784 blev Arveprinsen, hans mor - Enkedronning Juliane Marie - og Guldberg imidlertid skubbet til side af Kronprinsen og hans folk. Derpå fulgte en periode med landboreformer,

vil jeg tilføje at da man - et par år tidligere - skrev rapporten om *Dansk litteraturs kanon*, kom følgende "selvmodsigelse" med, og der var ikke tale om nogen skrubtudse: *Vælger man at læse Ludvig Holberg, fordi forældre og lærere siger, man skal, har man truffet et højst uholbergsk valg*. Som det vil fremgå af denne bog er jeg ganske enig.

2 - Den meget mærkværdige «Jeppes»

«Jeppes» er én af de litterære figurer jeg har tænkt mest på i tidens løb, for Holberg's figur er én af de mest mærkværdige af denne slags jeg kan komme på. Måske er det derfor jeg gang på gang er vendt tilbage til ham?

På overfladen kan komedien synes simpel nok, men der er gode grunde til at stykket er blevet opfattet så forskelligt som det er; at nogle har taget komedien som en farce, at andre har taget beskrivelsen af «Jeppes» som en seriøs personskildring og at atter andre har fundet en samfundskritik i komedien der vendte sig mod baronen og hans hjælpende ånder.

Men dertil kommer at jo mere alvorligt og seriøst man tager komedien, desto mere påtrængende bliver en helt anden tolkning, den eksistentielle, for der er en *dyb* afgrund under dén Verden Holberg beskrev, ikke i nogen fysisk forstand eller svarende til dén Verden der åbnede sig under fødderne på 'Niels Klim', men en afgrund der i dybde *nærmer* sig de mange tusinde favne som Kierkegaard senere skrev om.

Holberg har givet os en særpræget komedie der knap nok overlevede fødslen i efteråret 1722, hvor forholdene - i øvrigt - var så forskellige fra nutidens som tænkes kan.

At komedien overlevede og stadig kan spilles skyldes dels Holberg's kunstneriske mesterskab, dels at der var nogen der hjalp med at få sat skik på løjerne. Jeg tænker især på bondestudenten

økonomisk opsving - og sand økonomisk og politisk deroute fra 1801 og frem. Om disse ting på et senere tidspunkt.

og skuespilleren Johan Wibe Gram³, der nogle år efter var så heldig at få jobbet som universitetspedel (se nærmere sidenhen).

3 - Mange har forsøgt at knække koden

Der er mange - litteraturforskere ikke mindst - der har forsøgt at knække koden, én af de mest kendte og måske uheldige var Harald Nielsen der skrev en analyse som han indleverede som disputats til Københavns Universitet, men som blev forkastet. Om man var retfærdige over for Nielsen har jeg ingen mening, men det kan anbefales at læse bogen, for analysen er ganske glimrende og velskrevet⁴.

Blandt dem jeg har set nærmere på - **for at nærme mig en kultursociologisk 'læsning' af Holberg og af hans Jeppe** - er Georg Brandes (biografien om Holberg og nogle supplerende artikler), Jens Kruuse (*Holbergs maske* og *Holbergs Historier*⁵) og Erik A. Nielsen (hans kritik af Kruuse og hans disputats *Holbergs komik*). Desuden har jeg orienteret mig i forskellige bøger og artikler af Jens K. Andersen (og i diskussionen af hans disputats om Holberg's komedier) og Gunnar Sivertsen (hans disputats om *Jeppe* og om Holberg's forlæg, jesuitermunken Jakob Bidermann's *Utopia*). Endelig vil jeg fremhæve teatermennesket Henrik Lyding der skrev specialeopgave om *Jeppe* og som (i forlængelse af Harald Nielsen og andre) har beskrevet hvordan man har svinget mellem forskellige opfattelser: *Jeppe* som bondefarce og *Jeppe* som karakterkomedie⁶.

3 Der ikke var i slægt med Holberg's ven og professorkollega med samme efternavn, historikeren Hans Gram. Johan Wibe Gram stammede fra Sjælland, Hans Gram fra Vendsyssel.

4 Harald Nielsen udtalte sig senere i en problematisk - nærmest antisemitisk - retning, men det er ikke relevant hér.

5 *Holbergs historier faldt jeg først over da jeg var ved at afslutte denne bog ...*

6 Brandes' og Lyding's analyser har jeg lagt på internettet, se litteraturlisten til sidst. Erik A. Nielsen's disputats er genudgivet for nylig med støtte fra Holbergsamfundet m.fl. De andre ting kan findes på <http://bibliotek.dk>

De omtalte forskere er enige om *nogle* ting, men ellers har deres tilgange har ført dem i ret forskellige retninger.

Holberg og *Jeppe* er brugt som historisk-faktisk reference hos historikere; man kan møde en opfattelse af at Holberg har vist to sjællandske Jeppe'r, én der levede aldeles usselt - hovedpersonen i *Jeppe på Bjerget* - og en anden der havde langt mere styr på tingene, Jeppe Berg, faderen i *Erasmus Montanus*. Dét kunne synes rimeligt, men er ikke særlig dækkende, slet ikke mht *Jeppe på Bjerget* - og slet ikke for dén periode hvor Stavnsbåndet var i kraft [i 1722 var vornedskabet ophævet, landmilitsen indført, men ikke stavnsbåndet (se nærmere sidenhen)].

Denne bog handler kun i begrænset omfang om hvordan stykket er blevet spillet i den efterfølgende tid, ikke mindst fordi dette emne allerede er taget op og diskuteret flere steder (se fx hos Harald Nielsen og hos Henrik Lyding). Langt mere har jeg fokus på omstændighederne på Holberg's tid - dels på tiden i 1720'erne, dels på tiden fra slutningen af 1730'erne og frem, men ikke for at give *det endegyldige svar* på hvordan man skal afkode komedien, men for at skaffe nogle nyttige informationer frem om tiden, så kan man - hver især - beslutte sig for om man derefter vil fordybe sig i komedien som komedie, eller om man vil fordybe sig i de historiske forhold på land og i by. De ting jeg har fundet frem kan virke 'nye', men har alle været kendt i forvejen og diskuteret i større eller mindre grad.

4 - Hvad vidste Holberg om landbrug?

Holberg *har* interesseret sig for landbrugsforhold og for herremænds og bønders vilkår, særligt fra dét tidspunkt hvor hans udkomme var afhængig af hvordan det gik i landbruget, og dét gjorde det da han blev fast ansat på Universitetet for lønnen blev betalt af fæsteafgifter fra nogle nærmere bestemte gårde⁷. Sene-re da han var kommet så vidt at han kunne lægge penge til side, investerede⁸ han sine midler forskellige steder i takt med indtjeningsmulighederne.

7 Holberg fremhæver et sted sine færdigheder ... Breve? Nærmere om bestillingen jf SS XVIII.

[Det næste er kopieret fra s. 387 f.]

På et ret sent tidspunkt begyndte Holberg at **låne penge ud til nogle besiddere af landejendomme**. Det skete nogle år efter Københavns brand i 1728 og de påfølgende genopbygninger af de nedbrændte kvarterer (Holberg var knap 45 i slutningen af 1728). I 1736 gav Holberg således et lån til **Johan Severin Bentzon** der ejede **Brorupgaard** ved Havrebjerg tæt på Slagelse. Låneaftalen blev muligvis indgået med Holberg's søstersøn, **Christian Tostrup** som formidler, for Tostrup var fra o. 1733 til 1735 ridefoged for Bentzon på Brorupgaard, og det er mest sandsynligt at Holberg parallelt hermed har skaffet sig yderligere indsigt i dét at drive landbrug på Sjælland⁹.

Nogle år efter gik Holberg endnu videre og overtog gården¹⁰ (1740) hvad enten anledningen var at Bentzon ikke kunne tilbagebetale sit lån - eller at begge parter så andre fordele i at Holberg overtog gården; **i det mindste kunne Bentzon koncentrere sine kræfter på en anden ejendom som han og hans kone havde i det jyske**¹¹.

Senere endnu købte Holberg **Tersløsegaard** ved Dianalund ikke så langt fra Sorø (1745) - og bortforpagtede imens Brorupgaard.

Næsten samtidig med at Holberg begyndte at udlåne penge til Bentzon blev han valgt som forretningsfører - **kvæstor** - for universitetet, hvilket skete i 1737 og efter at han i et års tid havde været rektor. Bestillingen indebar at han skulle tage sig af den økonomiske styring af universitetets landejendomme, og det er ikke meget sandsynligt at man havde valgt ham hvis det ikke var fordi man havde tillid til at han kunne løfte opgaven, ej heller at

8 Ordet 'investere' vedrører hos Holberg typisk at en person indsættes i et højt kirkeligt embede eller at en person overdrages et lén.

9 Se Th. A. Müller i Holberg Aarvog 1920, s. 79.

10 Husk Skrubbeltrang s 117

11 Bemærk hvad Hans Gram skriver i sine breve. Bentzon døde i 1741. Christian Tostrup var universitetsridefoged i Roskilde fra o. 1740 til sin død i 1744. Jf. her i H's Vota ...

han selv havde accepteret at blive valgt. I reglerne for universitetet var netop dette hverv beskrevet ret indgående¹².

I 1740'erne grasserede **kvægsygen**, og Holberg skrev i 1745 en betænkning til Videnskabernes Selskab¹³ om dens årsager og hvordan man bedst kunne 'tackle' den¹⁴ [se s. 732 ff.]. Det vides ikke om han skrev sin betænkning på eget initiativ eller om han var blevet opfordret til det, evt. af Hans Gram, der forelæste den. Holberg havde økonomisk interesse i at problemet blev analyseret og diskuteret er klart¹⁵.

Vel var Holberg ikke naturvidenskabeligt anlagt eller uddannet, men han kunne dog foretage en vis indkredsning af hvad der kunne være sygdommens årsager og af hvordan man bedst kunne imødegå sygdommen og dens konsekvenser. Det var først langt senere, nemlig i slutningen af 1700-tallet, at man blev i stand til at udrydde sygdommen og til at forklare den i detaljer.

Holberg havde formentlig en vis - formentlig ret begrænset - indsigt i landbrugsmæssige forhold i 1722 hvor han skrev *Jeppe*, og det var først i slutningen af 1720'erne og op gennem 1730'erne og 1740'erne at han demonstrerede egentlig interesse og indsigt.

Måske er spørgsmålet også 'uretfærdigt' eller urimeligt? Måske forholder det sig sådan at Holberg's dramatiske intentioner og hans dramatiske praksis drejede sig om noget andet, altså ikke om at sætte sjællandske bønders forhold til diskussion, men om at tage dem til efterretning og at bruge dem som afsæt eller udgangspunkt for et morskabsteater ... for et hastigt voksende bypublikum?

12 Se *Samlede Skrifter* bd 18, s. 284 ff. hvor de aktuelle regler fra 1732 er optrykt (efter Holberg's tryk af dem fra 1749).

13 Navnet var oprindeligt et andet: *Det Kiøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere*. Selskabet blev etableret på initiativ af bl.a. Hans Gram og Erik Pontoppidan. Holberg blev - på et tidspunkt - æresmedlem, men deltog så vidt vides aldrig i selskabets møder.

14 Kvægsygen var en smitsom og dødelig virussygdom, den blev udryddet i Danmark i 1782.

15 Holberg nævner spørgsmålet flere steder, således i et brev til sin foged på Terseløsegaard, Frederic Bjerre dato/Dahlerup s.

5 - Eksperimenterede Baronen med «Jeppe»?

Holberg flirtede fra tid til anden med naturvidenskabens store opdagelser og metoder, og det gjaldt både komedien om «Jeppe» - hvor det er en væsentlig del af intrigen at der anstilles et eksperiment af nærmest videnskabelig karakter - og det gjaldt komedien om 'Erasmus Montanus', hvor det er spørgsmålet om hvor vidt jorden er rund eller ej der er på dagsordenen.

[Se også Holberg's overvejelser om kvægsygen, s. 740 ff.]

Vel er der i *Jeppe* (når man tager komedien på ordet) tale om at eksperiment der opstår helt tilfældigt under Baronens markvandring, men når «Jeppe» skifter 'position' fra at ligge på en mødding til at være placeret højt oppe som baron med magt over alle ting, så er det, siges det, for at finde ud af hvad der ville kunne ske.

Men det er dog åbenlyst for enhver tilskuer og læser - der ikke har ladet sig forføre af teatrets illusioner - at der ikke er tale om noget *virkeligt* eksperiment, ikke en gang om et rigtigt tankeeksperiment, hvor alt - i princippet - ville kunne ske (hvis det blot var i overensstemmelse med eksperimentets rammebetingelser), men om det stik modsatte, for *alt* i komedien er på forhånd nedfældet ord for ord, fra begyndelsen til slutningen, inklusive til baronens de afsluttende ord.

Ville man alligevel forfølge ideen om at der var tale om et eksperiment, så måtte det være som et eksperiment på et noget andet plan: Ville et komplekst stykke som *Jeppe* - sammensat som det var af meget forskellige 'elementer' - fungere i Lille Grønnegade i efteråret 1722?

Morsomt nok viste det sig at netop *dette* stykke, ét af dem der er blevet mest populært i eftertiden af Holberg's komedier, *ikke* fungerede. Skuespillerne var nemlig så forvirrede over stykket at den første opførelse endte som en ren fiasko. Om der blev kastet med rådne grønsager fra tilskuerne vides ikke, men hvis det var, så kunne nogle af dem have ramt dén del af publikum der sad oppe på scenen og overværede forestillingen dérfra.

Imidlertid demonstrerede student Gram, Johan Wibe Gram, kort derefter en særlig 'jordnær' måde at give rollen som sjællandsk bonde. Vi har det fra Holberg selv der ikke var bange for at indrømme at han - på sæt og vis - havde fået en medforfatter der reddede skinnet for *Jeppe*, teatret i Lille Grønnegade og for Holberg som komedieforfatter.

Holberg diskuterede i fortsættelse af 'eksperimentet' i moralen den sjællandske bondes situation, han forklarede (vha Baronens afsluttende vers) at der var historiske grunde til at fæstebønderne var havnet hvor de var, nemlig i en undertrykt position ([se nærmere sidenhen](#)).

Hvad Holberg mente om fæstebøndernes forhold i 1722 er ikke ganske klart:

- Vi kan ikke være sikre på hvad der var op og ned i komedien på opførelsetidspunktet, vi kan ikke være sikre på om Holberg selv stod inde for dét som Baronens siger til sidst.

- Holberg skrev, så vidt jeg kan se, først hélt seriøst og ganske uden ironi om bøndernes forhold nogle år senere, nemlig i et kapitel om samfundsklasserne i *Danmarks og Norges beskrivelse* fra 1729 ([se nærmere sidenhen](#)).

- Måske kunne man hævde at Holberg i det mindste havde sat fæstebøndernes situation og fæstebøndernes eventuelle frigørelse på dagsordenen i 1722, men overladt det til tilskuerne eller læserne selv at tænke videre og til at drage egentlige politiske konklusioner?

Dét kan man ikke svare fuldstændig éntydigt på, men det forekommer mig dog sammenlagt, dels ud fra teksten og plottet, dels ud fra hvad Holberg andetsteds har skrevet om *Jeppe* i 1720'erne, at der er mest der taler for at Holberg - men potense-ret af den Gram'ske demonstration - ville skabe et stykke grovkornet morskabsteater, en kras bondefarce, med et *vist* virkelighedsindhold, men ikke at han ville ville lancere en naturalisme eller realisme på de skrå brædder længe før det blev historisk aktuelt eller *muligt?*, end mindre ville han rundkaste et politisk "op-rørsskrift" i kunstnerisk form, der skulle føre til at man ændrede på de faktiske forhold på de sjællandske godser.

- I senere faser af Holberg's liv er det relativt nemmere at afklare hvad han mente, men efter min mening bør man i almindelighed være uendelig varsom med at tilbageføre en søn opfattelse til tidligere skrifteres situation og indhold, og dette gælder også fsv angår Holberg.

6 - Eksperimentets natur. Eksperimentet som *anelse*?

Hvis man vil gennemføre et 'regelret' naturvidenskabeligt, sociologisk, økonomisk eller måske humanistisk eksperiment må man vide hvordan man vil sikre sig at man kommer til at måle akkurat dét man vil undersøge - og ikke noget der er af en helt anden *art*, hvilket på ingen måde er det samme som at sige at man ville have et *bestemt* resultat; resultatet må *ikke* kunne være en simpel følge af d n måde man har sat eksperimentet op.

[Se også Holberg's overvejelser om kvægsygen, s. 740 ff.]

Har man én gang påbegyndt et eksperiment, må man også føre det f lgerigtigt til ende.

Hvis man - bagefter - ud af sit eksperiment l ser noget, udleder noget, der - dybest set - stammer fra én selv, så har man foretaget en **bevidst** eller **ubevidst** fejl. Slet ikke nogen lille 'fejl'.

1 - Det empatiske eksperiment er en selvmodsigelse?

Mange gode kunstnere - og mange empatiske anmeldere - har gjort sig skyldig i en sådan - ikke så lille - 'fejl', men god kunst er ikke et naturvidenskabeligt, sociologisk eller på anden måde et *videnskabeligt* eksperiment; muligvis er der virkelig tale om et eksperiment, men i så fald om et eksperiment af kunstnerisk art, og dét er noget andet - og præmisserne for et kunstnerisk eksperiment er temmelig forskellige fra præmisserne for et naturvidenskabeligt, sociologisk, økonomisk eller humanistisk eksperiment.

I romantikken og senere, dvs længe efter Holberg's tid, er der mange kunstnere der har opfattet sig selv som én der kunne og derfor også *skulle* fange 'det væsentlige' som lå gemt under overfladen, det kunne man nærmest anse for kunstens og kunstnerens *raison d' tre*, mening med det hele; efterhånden kunne 'vinklen' blive temmelig subjektiv - det væsentlige var ikke så

meget hvad der lå *i tiden* eller *i alle ting til hver en tid*, men noget der kunne ligge i *det enkelte menneske* der var 'dømt' til at realisere sig selv.

2 - Holberg som empatiker?

Holberg gjorde ikke akkurat sådan - han stræbte efter at *kende sig selv på sokratisk vis* [**sui generis**] men dét var noget andet; *måske* brugte han sig selv som en art *måleinstrument* for hvad der skete med ham? i det mindste er der flere tilfælde hvor han blev fanget af 'omstændighederne' og af sit eget forunderlige væsen, ikke mindst i 'krigen' med Andreas Hojer. Han satte nok aldrig '*pris på det*', men blev fanget af det, overvældet af det, så foretrak han at blive fanget af en raptus, en stor og dyb kreativ inspiratorisk dynamik hvor han - særligt i den *poetiske fase* - rev alt ned fra sine reoler som kunne bruges som grundlag for det næste værk.

Der gemte sig - givetvis også efter Holberg's egen opfattelse - en særlig form for dynamik i ham, som fx kom til udtryk i *Den Vægelsindede* og *Den Stundesløse* og andetsteds hvor Holberg's 'figurer' pendler mellem forskellige opfattelser, men skønt denne dynamik kunne være en stærk poetisk drivkraft, stræbte han - desto mere som årene gik - i en anden langt mere reflekteret og kontrolleret retning (hvad der er er en hovedtese i Erik A. Nielsen's disputats om Holberg's komik).

Nogle af de komiske, de komediske værker ligner hinanden - som Jens Kr. Andersen har været inde på - og man kunne formode at man netop når han var i en raptus kunne 'fange' Holberg's inderste væsen.

Men hvad enten det kunstneriske eksperiment der tænkes på er konciperet på en relativt umiddelbar måde eller der ligger omfattende releksioner bag, så giver kunsten ikke nogen tilstrækkelig forudsætning for at dét der kommer ud af eksperimentet er relevant eller adækvat.

3 - Tilbage ...

For at et eksperiment, ikke et kunstnerisk eksperiment, skal kunne lykkes, må det [set generelt, men med udgangspunkt i vores tid] være adækvat, dets 'emnebehandling' må være dækkende eller udtømmende, det må være gjort på en konsistent måde og dets resultater skal udtrykkes så simpelt som overhovedet muligt og så slagkraftigt som muligt.

God kunst skal noget andet - og hvad der er sagt om et godt eksperiment er derfor i mange henseender i strid med dét man ofte har sét i **god** kunst, at den netop *ikke* er éntydig, men har gemt en flertydighed i sig.

Om det *skal* være sådan kan man givetvis diskutere, men hvis virkeligheden er kompleks og fyldt med modsatrettede 'interesser', så vil **god** kunst også være det.

4 - Hvornår eksperimenterer man videnskabeligt?

Det naturvidenskabelige, sociologiske osv eksperiment gøres når løsningen kun er en anelse, en mulighed, dvs når løsningen ikke er 'endeligt' vedtaget, men må overvejes - og typisk når andre er skeptiske.

Måske kan man betragte et eksperiment - som er noget der gælder under særlig 'barberede' forudsætninger - som noget der repræsenterer en *genvej* til en mere omfattende, mere generel forståelse?

Det naturvidenskabelige, sociologiske osv eksperiment gøres i det mindste sjældent '*post festum*' - når sagen *ikke* længere er varm - dét skulle da være for at bekræfte hvad der muligvis er blevet til en fordom, når der kun sker en form for eftervisning med et didaktisk henblik, selv om det måske *var* 'noget' der kunne trænge til at blive genovervejet ...

Når problemet *er* løst, er det ofte fordi man er kommet videre, og så er der ikke længere brug for at eksperimentere på dét sted. Løsningen *har* været en brugbar løsning, men er nu passé; foretager man eksperimenter i dén situation er det fordi man er på vej til at udvikle nye teser som - måske - vil indbefatte at den

'gamle' problemstilling og løsning kun gjaldt (eller gælder) under særlige, begrænsede, omstændigheder.

5 - I kunstens verden?

I kunstens verden forsøger man ofte at skyde genveje. Hvis der er kunstnere der gentager gamle positioner, producerer 'ting' akkurat som i gamle dage, vil man ikke tale om eftervisning, undtagen måske i didaktisk sammenhæng, men snarere om at der muligvis er én der er ved at producere et stykke falskneri? [Men hvem ville købe en ægte *Mona Lisa*, et ægte *Skriget* ... hvis originalen stadig var i sikker forvaring på Louvre eller på rette sted i Norge?]

Måske mener man¹⁶ at kunstneren kan *noget* som andre ikke kan, intuitivt eller ud fra sit særlige temperament kan sé dét som andre endnu ikke kan sé osv. Måske kan kunstneren (som barnet i det bekendte eventyr om den kejserlige garderobe) med en særlig naivitet indsé og forstå, omend måske ikke forklare hvordan tingene er sket ... **[men HCA og alle læserne kendte naturligvis forklaringen; akkurat som Holberg og tilskuerne kendte forklaringen på hvad der skete i Jeppe ... selv om de, tilskuerne, ikke vidste hvad de skulle gøre med deres indsigt].**

6 - Eksperimentet i Jeppe

Selv om eksperimentet i *Jeppe* ikke var noget *virkeligt* eksperiment, kan det sagtens være mént som et - kunsterisk - forsøg på at skyde genvej til at vise

- *enten* hvad der hævdes eksplicit i komedien, at de forrige tider var uigenkaldeligt forbi

- *eller* til - ironisk - at vise hvad der hævdes mellem linjerne, at de forrige tider nok var forbi, men at det var trist at det var gået sådan ...

Mest hælder jeg til en noget andet konklusion at Holberg slet ikke var så optaget af bøndernes elendighed i 1722 som man kunne tro. [I 1729 er han - med tilbagevirkende kraft - kritisk

¹⁶ Tempus for denne påstand?

mod det sjællandske Vornedskab, men han taler ikke, hverken positivt eller kritisk, om det landsdækkende Stavnsbånd eftersom det først blev indført nogle år senere. Holberg står et andet sted i 1722 ...

7 - Summering mshp Jeppe

MEN om det er det ene eller det andet eller det tredje kan ikke være afgørende i dag, eftersom vi ER et helt andet sted end hvor Holberg og komedien stod i 1722.

7 - **Hvad mente Holberg - virkeligt - i 1729?**

Der kan være grund til at gøre et foreløbigt stop ved *Danmarks og Norges Beskrivelse* fra 1729 [se nærmere sidenhen, s. 319 ff; det følgende - pt med lilla skal korrigeres efter hvad der bliver 'resultatet på rette plads'].

Holberg kom hér godt omkring, ikke i hvordan man drev eller bedst kunne drive landbrug, men i hvordan man skulle sé på nogle udvalgte dele af Danmarkshistorien fordi det kunne forklare nogle grundlæggende der gjaldt i 1729. Der er et kapitel om Enevælden - hvori Kongeloven blev optrykt, ikke for første gang overhovedet, for dét var sket nogle år tidligere, men for første gang til et bredere publikum. Der er lange afsnit om Universitetet - også hér med dokumentation. Og der er kapitler om den danske retshistorie og om de retsforhold der havde været gældende fra 1683 - og som stadig (med et temmelig moderne udtryk) var under implementering¹⁷. Og der er et kapitel om samfundsklasserne

17 Fx besluttedes det nogle år derefter, i 1736, at etablere en juridisk eksamen på dansk på Universitetet. Først derefter var det (i realiteten) muligt at indsætte faguddannede jurister på poster som juridiske professorer, dommere og herredsfogeder. Indtil da var man henvist til at trække på personer med anden akademisk uddannelse, fx udenlandsk juridisk uddannelse eller teologisk uddannelse, eller på personer der ikke havde en formel uddannelse, men evt. en praktisk uddannelse og erfaring. Blandt de sidstnævnte var foged, senere amtmand i Mandal og Lister i Norge, **Povel Juel og godsejer og vice-landsdommer Knud Ahasverus Becher som begge senere skal omtales**. Holberg var en tid lang 'assessor i Konsistorium' hvad der fx indebar at

hvor Holberg undrer sig over hvordan vornedskabet kan være opstået på Sjælland. Sidst i dette kapitel skrev Holberg temmelig tydeligt, at Frederik 4.¹⁸ burde roses for at have afskaffet vornedskabet¹⁹. Den *formelle* tilstand i 1722 - hvor *Jeppe* blev skrevet - var at det sjællandske vornedskabet var blevet afskaffet, at Landmilitisen var blevet indført, men at det landsomfattende Stavnsbånd endnu ikke var blevet indført (nærmere herom sidenhen, herunder om hvilken vægt man kan lægge på Holberg's opfattelse i 1729).

han havde sæde i den sjællandske Tamperret der behandlede ægteskabssager. Hans fjerne bekendtskab (?) *Peder Benzon Mylius* var uddannet som magisster i et filosofisk fag, havde skrevet et manuskript om Cort Adeler (som Holberg lånte) og virkede som landsdommer i flere år. Jf. [foreløbig henvisning]:

<http://bjoerna.dk/Holberg/Holbergs-Bidermann-eksemplar.htm>

- 18 Holberg skyldte i 1722 og i 1729 givetvis Frederik 4. mere end én tjeneste, dels fordi Kongen i 1714 havde ansat Holberg som professor extraordinarius dels fordi Kongen i 1719 [kontrollér tidspunktet] havde afvist Rostgaard's meget alvorlige klage over *Peder Paars*. Holberg tilbagebetalte Frederik 4', Christian 6' og Frederik 5' men på meget forskellig måde. Frederik 5' kunne indkassere Holberg's formue - og investerede den i sit Akademi i Sorø.
- 19 Det sjællandske vornedskab indebar at de sjællandske bøndesønner kun med Herremændens tilladelse kunne forlade deres *sogn*.

8 - A → \bar{A} → A?

Hvad jeg i denne bog har 'tillagt' Holberg af synspunkter i 1722, 1729 osv er gjort ud fra dét udgangspunkt - som naturligvis kan diskuteres - *at Holberg ikke* inden for et kortere tidsspand kan tænkes at have indtaget

først ét standpunkt (A_1),
 så et *modsat* (**anti-A; A-inverteret**)
 for så 'til slut' at indtage det første igen (A_2)

$$A_1 \rightarrow \bar{A} \rightarrow A_2$$

hvor $A_2=A_1$

'Derimod' kan det - ud fra hvad man ellers kan sige om Holberg's historisk-logiske synspunkter - tænkes at han - *i én eller anden henseende* - kunne have udviklet, udvidet eller nuanceret sit første standpunkt, så at han ikke nåede til præcis det samme igen, men til 'noget andet'.

Billeskov Jansen skrev et sted om Holberg's tackling af teo-di-cé-problemet at han endte med *at sætte Bibelens Ord mod Bayle*; Holberg udviklede sig så at sige retrograd, *tilbage til Ortodoksiens Positioner* - ikke til dens *problemer*, men netop til dens *positioner*²⁰. Dét skal ikke udvikles nærmere hér, men Billeskov's tese kunne *måske* være en logisk mulighed, ikke blot en 'historisk konstatérbar', hvis der *ikke* var tale om ægte et A_1 -B...- A_2 -forløb, men om et forløb hvor A_2 var af en helt anden art end A_1 , hvor A_2 var en politisk begrundet *officiel* 'position' som ikke i så høj grad gjaldt Holberg selv bag lukkede døre og *tilskoddede* vinduer, *den indre eller private Holberg*, men den ydre og politisk overordentlig bevidste og kalkulerede Holberg der i årenes løb blev tydeligere og tydeligere og som i mange henseender fortrængte den *vilde* Holberg som man kunne møde i *Peder Paars* og mange af de første komedier - omend *cum grano salis*?

Netop den *private & sene* Holberg kender vi ikke meget til, men vi kan - *måske* - ane konturerne af ham i særlige situationer som denne?

Det er ikke meget tilfredsstillende at komme op med et sådant forslag til en 'forklaring', for selv om det måske et forslag der har noget for sig, så kan det hverken bevises eller modbevises, det må stå som den 'teoretiske' mulighed det er, evt som *noget* man kan arbejde videre med ... dog muligvis uden nogen sinde at nå til en konklusion der for alvor kan holde vand.

I september 2009 holdt Thomas Bredsdorff en forelæsning for udenlandske studerende på KUA [billedet]. Han fremhævede at Holberg i flere sammenhænge *vendte tingene på hovedet*²¹, un-

20 **Se kommentarer til Epistel 1.** [Epistler bd. 6/8, s. 13-14].

21 Bredsdorff mindede om Holberg's anvendelse af hysteron-proteron-omvendningsteknikken, se Wikipedia (Engelsk):

http://en.wikipedia.org/wiki/Hysteron_proteron

dertiden i en humoristisk form - noget der 'by the way' er én af de mest grundlæggende idéer i *Jeppe*.

Bredsdorff gav nogle eksempler²², ét af dem var fra *Moralske Tanker*²³ hvor Holberg foreslog at man vendte op og ned på forholdet lærer-elev på Universitetet. I stedet for at læreren - som det var sædvanligt dengang - udspurgte eleven, skulle man hellere lade eleven udspørge læreren. Én af de udenlandske studerende spurgte bagefter Bredsdorff om man vidste om Holberg selv realiserede denne undervisningsform. Bredsdorff svarede - meget nærliggende - at Holberg prioriterede sin skriftlige indsats langt højere end sin mundtlige, og at han var så flittig hvad det skriftlige angik at der ikke var *plads* til også at arbejde mere indgående med den mundtlige form.

Men måske forholdt det sig sådan at Holberg - ikke nødvendigvis gennemreflekteret, snarere umiddelbart [uvilkårligt] - koncentrerede sig om dén indsats hvor han oplevede at have størst succes (det er vel bl.a. dét der kan siges at ligge i Bredsdorff's svar), men at han *tillige* havde foretaget en mere gennemreflekteret politisk kalkyle? Var det for ham historisk realistisk, for slet ikke at sige *sandsynligt*, at han ville kunne omsætte sin omvendingsidé til virkelighed? Ville han ikke blive tilsidesat, måske endda indkassere en tilrettevisning af en art, hvis han gjorde det? Kunne han komme meget længere end han var kommet ved at udtrykke sig - for resten på dansk, ikke på latin - i sine *Moralske Tanker*²⁴ fra 1744?

Da Holberg - i sin programtekst til Baccalaureus-festligheden i 1720 - forsøgte sig med en 'naturalistisk' forklaring på at antallet

22 Et andet eksempel vedrørte Holberg's livslange synspunkt om at kvinderne burde sættes lige med mændene og dé litterære metoder Holberg benyttede sig af [se nærmere andetsteds].

23 Henvisning følger lidt længere nede.

24 **MT ad III, 68, Billeskov's udgave (1943) s. 377 ff.** Holberg's tekst er på dansk, men om den indeholder dog også en håndfuld latinske fraser ... Umiddelbart af litterære grunde for bogen refererer explicit til de latinske epigrammer fra 1737, men sikkert også af 'taktiske' grunde, for de latinske fraser var med til at placere diskussionen på et 'hensigtsmæssigt' politisk niveau.

af eksaminander var faldet tydeligt og at der slet ikke var nogen der havde indstillet sig til magisterprøven dét år - blev hans tekst forkastet og kollegaen Hans Gram valgt som dén der skulle levere en anden mere 'spiselig' tale i stedet for Holberg. Det gik så vidt at man udskød festligheden nogle dage indtil Gram kunne være færdig med *sin* omvendingsøvelse²⁵.

Holberg's 'generelle' standpunkt var (i 1720) at alting havde sin tid. Hvad der på ét tidspunkt kunne tiltrække nogle, måske flere og flere, ville efterhånden stagnere, svinde hen og ophøre. Han talte ikke - ved dén lejlighed - om at forløbet slet og ret kunne gentage sig selv, og han var, når man ser nærmere efter, en anelse mere spørgende end han var 'fortrøstningsfuldt' fastlåst²⁶.

I øvrigt er '**hans**' beskrivelsesmodel også nuomstunder meget udbredt, fx blandt dem der beskæftiger sig med afsætningsøkonomiske forhold; man taler her om PLC-kurver, kurver over *product life cycles* - og om at man som producent skal være så forudseende at man sammensætter sit sortiment således at der er 'yngre' og 'ældre' produkter på hver side af de varer der aktuelt kan sælges med størst fortjeneste.

9 - Længere fremme i skoen end man skulle tro

Siden det foregående blev skrevet har jeg - af andre grunde - repeteret en lille bog som Alfred Glahn udsendte i 1925: *Sorø Akademi og Holberg*.

Det fremgår at den ferme Henrich 6' Reuss - der var kongelig amtmand - kom på banen hvad Akademiet angik i 1746 - og at han kom til at spille en meget betydningsfuld rolle mht at få etableret kontakt mellem Regeringen (Frederik 5' og J.L. Holstein) og Holberg ... og derefter mht at få forskellige ting tålt på plads.

25 Se nærmere i Holberg 12 bind, bd. 8, s. 319 ff.

26 Holberg brugte desuden 'modellen' da han skrev om dé prisudgaver han stillede - men som han til sidst lukkede af for, se Holberg's *Tredje Brev til en Højvelbaaren Herre* [1743], Aage Kragelund's udgave 1965, s. 400 f. På de lige sider findes teksten på latin, på de - modstående - ulige på dansk.

Det næste er at Glahn ret overbevisende, synes jeg, viser at Reuss må have taget 'omvendingsidéen' i Moralske Tanker 'ad III, 68' - dog formentlig via en gen-skrivning som Holberg selv var ansvarlig for - og gelejdet dén videre i sin 'forestilling' til de højere magter²⁷:

Som de Studerende sielden faar udi Lectionibus publicis at viide, hvad de ønsker, men hvad Lærerne finde for got at sige dem, skulle Professorerne paa visse Timer af Ugen være forbundne at imodtage Spørsmaal af Academisterne, for at oplyse deres Tvil, og at give meere udførlig Underviisning i det, som dertil haver givet Anledning. Dette maae skee publice paa Auditorio, paa det at Ober-Hof-Mesteren kand vide, om herudi skeer Misbrug eller Forsømmelse.

Slår man derefter op i *Samlede Skrifter* bd. XVIII (1963), s. 296 ff (som er hentet fra *Dannemarks og Norges Geistlige og Verdslige Staat* (1749)) så kan man sé - hvad der passer fint med hvad Glahn skriver om samme værk - hvordan Holberg nu *post festum*²⁸ gengiver dét der var kommet til at gælde i 1747 ... Bemærk især s. 303 øverst - det er nemlig ord til andet hvad Holberg-Reuss har foreslået. Ringen er sluttet.

27 Se Glahn, s. 7 (hvor man finder Holberg's formentlige forslag) og se Glahn, s. 14 (hvor man finder Reuss' forestilling **12.11.1746** [ikke 1747 som der står på s. 16 hos Glahn]) [[Husk Glahn i litteraturlisten](#)].

28 *Post festum* har hér en dobbelt betydning. Dels betyder det noget ret uskyldigt: *efterfølgende*, dels refererer det til en temmelig grinagtig diskussion af hvorfor Holberg ikke var indbudt til det kongelige taffel efter indvielsesfestlighederne på Akademiet 26.7.1747 men (efter rygtet) surt og tvært hastede mod Tersløsegaard i sin gule kariol. - Måske den gamle mand *var* sur og tvær, men han havde - skrev Alfred Glahn - ikke grund til at være det mindste misfornøjet over festlighederne.

10 - 1722-1728-1738-1741 Analogi eller ej?

Der er naturligvis en tydelig - *umiddelbar* - analogi mellem de omvendinger der 'skete' i *Jeppe* i 1722 og de omvendinger der skete i samfundet omkring 1728-1729, tænk fx på de sociale omvendinger der skete som følge af Københavns Brand og som Holberg selv har skrevet om²⁹ [se nærmere s. 307 ff].

Men analogien er *kun* tilsyneladende, i *virkeligheden* har de sociale omvendinger i samfundet o. 1728-1729 og omvendingerne i *Jeppe* o. 1722 *intet* med hinanden at gøre.

Og *skulle* man nu mene der var en virkelig forbindelse alligevel, så måtte det være forbi man troede på skæbnen, fordi man mente at Gud havde haft en finger med i spillet - eller måske fordi man mente at der lå *noget* i Tiden som Holberg allerede havde grebet i 1722.

Hvis det ellers har noget at sige, afviste Holberg selv (men relativt sent, dvs efter at han havde haft mulighed for at tænke grundigt over årsagsforholdene) de mere religiøse forklaringer, se nemlig hvad han skrev i epistel 83 [se nærmere s. 764].

Måske kan man se *Jeppe* som en art historisk parabel alligevel, ikke på omvendinger i almindelighed - som Holberg talte om i det andet latinske levnedsbrev - men som en temmelig skarp, men også *noget* skævbenet illustration af hvad der skete med landsdommer Knud Ahasverus Becher i 1738. Becher var kommet fra ringe kår, havde udviklet sig til at blive en *meget* hård herre - og var sluttelig blev ombragt af sine bønder [se nærmere s. 362 ff].

Men det var slet ikke dét der var Holberg's ærinde da han skrev sin komedie i 1722. Han ville 'kun' skrue en morsom komedie sammen, slet ikke vende op og ned på samfundet.

Da han *for alvor* nåede til at skrive om hvordan samfundet skulle styres, fx i sin *Beskrivelse* fra 1729 - eller *ikke styres* - fx i Niels Klim der udkom på latin i 1741, var det balance og mådehold der lå ham på sinde - og måske havde han netop med *Niels*

29 Holberg har skrevet om branden i sit *Andet Brev til en Højvelbaaren Herre* [1737], se Aage Kragelund's udgave 1965, s. 370 ff. På de lige sider findes teksten på latin, på de - modstående - ulige på dansk.

Klim fundet både et indhold og en form der passede ham selv bedre ned komedien havde gjort?

Holberg har - så vidt det vides - ikke omtalt drabet på Becher direkte. Det nærmeste man kan komme til en kommentar er muligvis de passager af *Niels Klim* hvor Holberg 'påviser' hvad der sker når en hersker bliver selvtilstrækkelig. **Hér er spørgsmålet løftet helt væk fra de specikke sjællandske forudsætninger i *Jeppé*, de er blevet generaliseret. De meget specifikke omstændigheder har Holberg næppe fundet det opportunt at diskutere.**³⁰

11 - Holberg's politiske syn

Holberg var allerede omkring 1722 overordentlig godt orienteret om mange ting, især på det historiske, det juridiske og det økonomiske område, men hans indsigt blev både bredere og dybere i de følgende år, hvad der både var en forudsætning for og en sidegevinst af hans omfattende historiske og essayistiske forfatterskab der udvikledes fra han overtog det historiske professorat i 1730 og i den sidste tredjedel af hans liv.

Holberg mente - måske særligt i denne sidste tredjedel - at den dansk-norske Enevælde var det bedst *tænelige* samfundssystem (til de forhold og med muligheder der fandtes), og han ønskede sig kun i særlige henseender mere dybtgående ændringer, men disse særlige ændringer ønskede han dog livet igennem: (1) Han talte altid *for* kvindernes ligeberettigelse med mændene³¹, (2) han talte altid *for* ytringsfrihed og *imod* meningsmæssigt tyranni og (3) han talte - især i sine senere år - *imod* religiøs fun-

30 Holberg har skrevet om *Niels Klim* i sit *Tredje Brev til en Højvelbaaren Herre* [1743], se Aage Kragelund's udgave 1965, s. 404 ff. På de lige sider findes teksten på latin, på de - modstående - ulige på dansk. Holberg skriver om at han har redigeret kraftigt i bogen for ikke at lægge op til alt for 'direkte' læsninger og for at undgå at genere præsteskrabet [se s. 416 f.]

31 Bortset fra at han i sine unge år, før rejsen til Oxford, skæmte med anti-kvindelige synspunkter, se XXX og jf. Brandes.

damentalisme - både når talen var om 'udenlandske' og 'indendlandske' udgaver³².

Helst ville Holberg at man holdt sig på **den gyldne middelvej**, at man hverken skejede ud til den ene eller til den anden side. Men han havde så megen humoristisk eller ironisk sans at han kunne gøre grin med sig selv når han redegjorde for at han ikke *kunne* gifte sig eftersom han ikke ville kunne opdrive en kvinde der hverken var for meget til den ene eller til den anden side. Lad så være at en del af hans forsvar - for ikke at gifte sig - især må have tjente til at holde nysgerrige og emsige på afstand.

12 - Bondesagen, ikke i 1700-, men i 1800-tallet

Når man i 1800-tallet og i 1900-tallet har været interesseret i at betegne Holberg som politisk progressiv - særligt mht bondesagen - og dét allerede med *Jeppe* og *Erasmus*, skyldes det muligvis at forholdene fra de sidste år i 1700-tallet og frem kom under en total omkalfatring, således at man fra et stykke ind i 1800-tallet kunne konstatere at bønderne ikke alene var kommet til ny værdighed, at de havde vundet respekt og selvrespekt, at de havde forladt deres underlegne status - og at de havde fået en meget stor politisk betydning.

Tilbage på historiens mødding stod - med tugt at melde - hvad *nogle* forfattere - som Henrik Pontoppidan, Jeppe Aakjær og Johan Skjoldborg, og senere også Hans Kirk og Christian Christensen - gjorde opmærksom på *husmændene, indsidderne og de fattige daglejere og arbejdsløse*.

Mange af 'de nederste' mødte man efterhånden i byerne som arbejdsmænd, kvindeligt tyende og industriarbejdere, men i perioder var der der tilsammen 300.000 der emigrerede, ikke mindst til Amerika.

Hvad der skete op gennem 1800-tallet og videre frem ligger imidlertid langt uden for dét perspektiv der er i denne bog.

³² Holberg interesserede sig livet igennem for visse religiøse problemer, men var formentlig ikke selv religiøs bortset fra at han fandt det hensigtsmæssigt at almuen var det, (se nærmere sidenhen).

13 - Holberg's talerør? Hvad mente han selv?

Mange har forsøgt at beskrive Holberg som person, at få fat i hans særlige individualitet og udviklingsforløb fordi det var svært at få styr på. Man kan finde *noget* herom hos Th. A. Müller (*Den unge Ludvig Holberg*), hos Ejnar Thomsen (*Sfinxen*), hos Lars Roar Langslet (biografien *Den store ensomme*) og flere andre. På det senere har jeg været igennem Palle Petersen's digteriske forsøg på at fortælle hvad der skete, bl.a. på den seksuelle front (romanen *Ludvig på bjerget*).

Alle forfatterne har prøvet at tyde Holberg selv, ikke mindst hvad han har skrevet i sine latinske levnedsbreve, som jeg har læst i Aage Kragelund's oversættelse.

Kragelund har i sine kommentarer vist at levnedsbrevene må opfattes som digterværker og at de - ligesom anden latinsk digtning fra dén tid - er fyldt med direkte og indirekte citater fra antikke forbilleder.

Selvfølgelig kan man hente informationer om Holberg selv i levnedsbrevene, men man må gøre det med stor varsomhed, og man skal både lægge til og trække fra. Selv om Holberg er én af Danmarkshistoriens mest produktive forfattere, er det meget lidt vi får at vide om *ham selv* på det mere private plan; han er på en måde mest tavs når han er mest talende.

Når sagen står sådan er vi - i ret høj grad - henvist til at 'bestemme' Holberg ud fra hvad han skriver om andre ting, hvad han skriver mellem linjerne og hvad han *ikke* skriver om. Dermed opstår der også betydelig risiko for at fejlslutte fra det ene til det andet, som når man fastslår - som en sikker og viss ting - at dén og dén figur må have været **Holberg's talerør**. Ét af disse skal have været Baronen i *Jeppe*, ikke baronen hele vejen igennem, men til sidst under Epilogen. Et andet talerør skal have været '*Erasmus Montanus*' fiffige bror, Jakob evt. i kombination med løjtnanten i samme komedie. Der er nok et par holdepunkter for at identificere et par talerør - af mere eller mindre sporadisk karakter - men måske er det alligevel bedst *ikke* at lægge sig alt for fast på dén idé? Især fordi den ikke rigtig kan bruges til noget -

hvad den vel *kun* kunne hvis den kunne hjælpe til at blive klogere på Holberg, på tolkningen af hans skrifter eller handlinger osv. Men 'retningen' er jo modsat; vi kan identificere et par talerør *fordi* de siger dét som vi har analyseret os frem til hvad Holberg måtte mene.

I stedet vil jeg foreslå en anden tolkning (som jeg har hørt Erik A. Nielsen anslå på et møde i Holbergsamfundet for **2-3 år siden**) at Holberg brugte sine komedier som et slags eksperimentarium, at han med komedierne afprøvede forskellige positioner og personrelationer, at han har ladet tingene udvikle sig, ladet det ene ord tage det andet og at han så er trådt et skridt tilbage - eller *frem* - og har ladet tingene udvikle sig.

14 - Det beregnelige og det uberegnelige

[Det følgende er hentet fra: s. 342 og skal korrigeres i overensstemmelse med ændringer dér]

På en måde drejede Holberg's forfattervirksomhed sig om forholdet mellem det beregnelige og det uberegnelige, om dét der kunne forklares og dét der *ikke* kunne - og om hvad man kunne eller burde gøre i forskellige historiske sammenhænge, måske især hvis man var én af magthaverne eller én af de store 'oprørere', men dog også hvis man var et mere 'gemeent' menneske, der flittigt, energisk og selv sagt eftertænksomt ville forstå sig selv og gribe *sine* muligheder som en del af det store hele³³ ... evt som Holberg selv der uddannede sig til at være en 'veldefineret' observatør, men som gradvist udviklede sig til at blive en særlig aktør i 'solsystemet' netop ved at fremlægge sine observationer over for de andre, små og store, observatører og aktører.

15 - Gjorde Holberg som Bach?

Måske har Holberg gjort hvad Bach har gjort? Dvs hvis det er rigtigt hvad musikforfatteren Jens Kjeldsen er nået frem til i sin

33 Se fx 'Naturretten og Folkeretten', men også de senere skrifter som *Niels Klim* (ganske vist skrevet på latin), *Moralske Tanker* og *Epistler*.

bog *Mellem sjæl og kosmos* der handler om forskellige aspekter af Bach's musik. Holberg var ganske vist ikke nogen ynder af Bach's musik, han foretrak Corelli (se nærmere sidenhen), men det er ikke dét der er interessant hér, derimod at Bach udfoldede sig i dybden og i bredden, at han samtidig fastholdt en filosofisk grundtanke, og at han på nogle områder (på det nærmeste) prøvede hver eneste mulighed af. Til sidst var der - måske - ikke mere at gøre, han var nået til 'vejs ende' og kunne måske nok efterlignes af andre, men ikke overgås. For at passere ham, måtte man følge med tiden og foretage et spring, skifte til et helt nyt paradigme?

Måske har der været **et element af planlægning** bag Holberg's produktion, især på mellemlangt sigt.

16 - Komedierne

Det kunne være fristende at bruge de to serier af komedier som eksempel, men dén del er allerede grundigt diskuteret af specialisterne - især produktionen i den første komedieperiode - og for det andet er komedieproduktionen meget stærkt påvirket af ydre omstændigheder som gør tingene vanskelige at gennemskue, først opstod der betydelige vanskeligheder med at få økonomien til at hænge sammen, så brændte store dele af København ud på efteråret i 1728, og endelig indførte den pietistiske Christian 6' et teaterforbud der først blev ophævet adskillige år senere, af Frederik 5'.

I forbudsperioden beskæftigede Holberg sig med andre ting, både som historieprofessor, som universitetsadministrator og som forfatter. Han vendte siden tilbage til komedieskriveriet, men dét var på et tidspunkt hvor han havde skiftet holdning til hvordan komedier skulle skrives, og resultatet blev aldeles pauvert - **og der er kun ganske få af disse stykker der er blevet spillet siden.**

17 - Helte- og heltindehistorierne

Som et andet eksempel kunne man tage *Heltehistorier* fra 1739. Disse historier er skrevet på en model som Plutark lancerede i antikken og som Holberg kan have stiftet bekendtskab med allerede da han gik på latinskole i Bergen, men ellers er det temmelig sandsynligt at han har interesseret sig for Plutark's historier da han i en ret lang årrække (1720-1730) var professor i *eloqventia*, dvs i latinsk retorik og stilistik.

Plutark sammenlignede romere med grækere og havde en særlig hensigt med dét. Holberg gjorde noget lignende, men holdt sig ikke til romere og grækere, men diskuterede mange andre personer fra forskellige tider og fra forskellige geografiske områder. Blandt dem han sammenlignede var to 'frihedskæmpere' som böhmeren Jan Ziska og albaneren Georg Kastrioti, mest kendt som Skanderbeg. Men andre var Zarathustra og Muhammed.

Måske har Holberg til at begynde med skudt sig ind på en idé, er begyndt at udfolde den systematisk, har pløjet sig igennem et nøje udvalg af værker der egnede sig som inspirationsmateriale og har så, til sidst, foretaget en samlet redaktion. Nogen tid efter har han besluttet han sig for at gå videre ved at skrive en endnu en samling, men denne gang *kun* om kvinder: *Heltindehistorier* der udkom i 1745. Der var et par kvinder med i *Heltehistorierne*, men nu tog han om ikke tyren ved hornene, så drog han i det mindste en ganske særlig konsekvens. Der var *noget* han ville vise endnu engang - og absolut ikke for sjov - men fordi emnet må have haft stor betydning for ham. Havde det kun været en spøg, havde han næppe lagt så mange ressourcer i det.

Om forløbet har været akkurat sådan, véd jeg ikke - og kan heller ikke *vide* det eftersom der ikke er efterladt særlig mange breve, manuskripter eller andet der kunne oplyse nærmere og pålideligt om hans arbejdsproces.

18 - Masser af maskepi

Der er flere eksempler på at Holberg søgte at *smyge sig uden om* - til at begynde med muligvis for at undgå begrænsninger, se-

nerer for at gemme realiteterne bag forskellige pseudonymer og adressater. *Peder Paars* og de første komedier blev skrevet under pseudonymet Hans Michelsen, der angiveligt var hvidtølsbrygger i Kalundborg. En anden identitet fra de tidlige år var Just Justesen der 'bidrog' med en betænkning om komedier til den første komedieudgave. Holberg tog sig også den frihed at stjæle navnene fra et par studenter for at bruge dem i et par latinsksprogede angreb på sin stærke - og ret stærkt placerede - konkurrent **Andreas Hojer**³⁴

Måske var Holberg var en forsigtigpeter, ikke særlig modig på det private eller personlige plan? Dette bekræftes i det mindste i nogen grad af en anekdote som Holberg selv har givet til bedste i sine latinske erindringer, for han beretter hér at han - i en bestemt sammenhæng - var en slags kuglestøber i en religiøs retorfejde i Paris (se nærmere i *Kragelund ...*). Andetsteds fortæller han om hvilken stor rolle han selv har spillet i en diskussion, men hvad der er sandt eller snarere udtryk for en velvoksen fantasi er ikke til at sige.

Holberg brugte også sidenhen pseudonym; han udgav således *Niels Klim* på latin i udlandet (1741) hvorved han på én gang slap uden om den danske censur og samtidig fik et internationalt publikum i tale. Han slap ikke for en pietistisk orienteret murren i krogene fra professorkollegaen Erik Pontoppidan og hofpræsten **XX** Bluhme³⁵, men hér var det af en vis betydning at han kunne signalere at han havde mindst to identiteter eller roller at spille, og at man skulle respektere at han holdt dem adskilt.

Holberg hævdede (i praksis) at han én når han var *officiel* og at han var en anden når han var *u-officiel*. Når han var *officiel* var han professor, rektor (1735-1736), kvæstor (1736 til 1751) og skrev videnskabeligt orienterede bøger - og når han var *officiel* holdt han sig stort set til de gældende regler³⁶. Når han var *u-of-*

34 Man kan læse om Hojer i *Dansk Biografisk Leksikon*.

35 Jf hvad **Brandes skriver ...**

36 Men som man siger: *Ingen regel uden undtagelser*. Holberg har skrevet to taler *ex officio*, på embeds vegne, der falder uden for. Først skrev han teksten til en højtidelighed der skulle finde sted i juni 1720, 16 år derefter skrev han en afskedstale som rektor. Begge tekster på

ficiel skrev han mange forskellige fiktive *ting* hvor han i sine yngre år kunne være temmelig sprælsk, mens han i sine modne og ældre år bevægede sig mere i retning af at udtale sig *afbalance-ret*. Ligesom Holberg blev mere og mere genrebevidst når han skrev som den *officielle* person, blev han mere og mere genrebevidst når han gav rollen som den *u-officielle*.

Ved siden af at være officiel og u-officiel passede Holberg sine mere og mere omfattende økonomiske forretninger; han investerede hér, lånte penge ud dér, satte dem senere i et par godser (1740 og frem), blev endnu senere baron eller friherre - og blev endelig testator for en temmelig stor formue **over for [mot prop-re?]** Kongens, Frederik 5's Akademi i Sorø.

latin. I den første tale diskuterer han hvad der kan være årsagen til at antallet af kandidater der indstiller sig til 'bachelor' og 'magister' er faldet så tydeligt, uden at han når til nogen egentlig konklusion. Men han introducerer et synspunkt om at når tingene har kørt på en bestemt måde i længere tid, så vil der komme 'ebbe'. Talen blev kasseret af kollegerne og Hans Gram måtte skrive en anden tale. I talen fra 1736 diskuterer Holberg - en smule humoristisk - og med flere forskellige 'analogier' om ikke man skulle omlægge de akademiske studier. Om ikke man skulle gå væk fra at studenterne skulle studere det samme (inden for et fag), om ikke de hellere skulle specialisere sig fra begyndelsen. I sammenhæng hermed tager han afstand fra ophøjelsen af den klassiske dialektik som fælles højeste norm for akademisk kunnen. (Holberg havde for resten selv gjort noget i dén stil. Han havde indskrænket sig til at tage studentereksamen, noget andet 'indledende' og til at 'tage' teologisk attestats, der var en forudsætning for at han kunne være blevet præst. Holberg tog ikke nogen af de 'tungere' videnskabelige eksamener som bacchalaureus og magister, ej heller skaffede han sig en doktorgrad - her eller i udlandet. Holberg gjorde noget ganske andet, studerede og skrev på sin egen måde, forfattede et længere historisk skrift og skaffede sig på dét grundlag et professorat, først i *metafysik* - ét af dé fag han (især senere) pegede fingre ad, så i *eloquentia* - latinsk retorik - sidst i *historie*. Men allerede fra 1737 kunne han lægge sine undervisningsmæssige forpligtelser helt til side, først som universitetets kvæstor, sidst som dets senior. Både baccalaurprogrammet og rektortalen er optrykt i Billeskov Jansen's de 12 bind, i bind 8, s. 319 ff.

Det er i denne sammenhæng på sin plads at minde om at Holberg skrev de fleste af sine epistler, både de tidlige latinske og de sene danske til en adressat. I de latinske skrev han angiveligt til en *virum perillustrem*, i de danske mestendels til *Min Herre*. Man har, især tidligere, diskuteret op og ned ad stolper hvem Holberg kunne have tænkt på; hér vil jeg holde mig til den - i nutiden - mest udbredte opfattelse, at Holberg - også - digtede sine *adressater* efter behov³⁷.

Én ting er imidlertid at Holberg skiftede mellem sine forskellige identiteter og sine forskellige 'masker', en anden ting er at han ofte formulerede sig om de mest intrikate emner i en temmelig ufuldstændig, evt. en indirekte eller ironisk, form. Jeg tænker her på hans senere skrivelser om teodicéproblemet, dvs. om dé modsætninger der gemmer sig i på én gang at tale om en al-god, alvidende og al-mægtig Gud samtidig med at man kan konstatere at der er så megen ondskab og ulykke til.

Men der er også tilfælde hvor Holberg har holdt sin mund syet sammen eller hvor han først skrev om emnet på et meget sent tidspunkt, fx i sine Epistler. Det er relevant at minde om dette i relation til forholdene på landet ([se nærmere sidenhen](#)).

19 - Holberg og det seksuelle

Det seksuelle spiller en stor rolle i Holberg's forfatterskab - ikke mindst i *Jeppe* - men som Erik A. Nielsen har sagt nogle gange, så er det svært at finde erotikeren Holberg bag al snakken om hanrejeri, snakken om hvem der var far til hvilke børn, 'diskussionen' af misforholdet mellem gamle mænd og deres eventuelt *meget* unge hustruer osv.

Hvad vi véd er ikke så meget, men selvfølgelig bliver 'man' ved med at spørge eftersom det seksuelle - både før og efter Freud - er så afgørende for hvordan man er og bliver - og så afgørende for hvordan omverdenen sér på én.

37 Der er overleveret 'rigtige' breve og notitser med ægte adressater, se fx i *Holberg's Breve* og i *Holberg's egenhændige vota*, men hér er indhold og form ganske forskellige fra de offentligt publicerede breve og epistler.

Holberg blev ikke gift. Han havde næppe nogensinde en kæreste. Man har heller ikke fundet H.C. Andersenske markører i Holberg's dagbog (for der er ikke fundet en sådan). Der står intet om emnet i hans breve (som der er få af). Og vi har heller ikke informationer i dén henseende fra andre af hans bekendte, venner og familie.

Det eneste vi véd er dét som Holberg lader ske på scenen - og dét som han i øvrigt skriver om emnet (tag fx den berømte epistel 89 om Marie Grubbe).

Der er - at dømme efter hvad der er overleveret - ikke mange 'steder' hvor Holberg strejfer det lyriske - hverken i de unge år eller senere. Karakteristisk nok er det i helt andre sammenhænge end når Holberg kommer ind på forholdet mellem kønnene at 'det romantiske' kommer op i ham, tag fx denne passage fra Epistel nr. 29 [hele epistlen, se s. 754 ff]:

Du seer heraf, hvi jeg haver meere Behag i at omgaaes med Bønder end med Kiøbstæd-Folk, og hvi jeg er *sociable* paa Landet og *misanthrope* i Staden. Derforuden ere adskillige andre Ting paa Landet, som kand fornøye Sindet. Jeg finder Behag udi at see Jordens Grøde fremspire, og at indhøstes, at see Kiør og Faar gaae ligesom i *Procession* til deres Sammelpladse Morgen og Aften. Luften og Roelighed forarsager ogsaa, at min Helbred der er lidt bedre end udi Staden.

Der er et par steder hvor Holberg taler om at blive gift, eller rettere om *ikke* at blive det. Om hans historie hér har 'noget' på sig eller ej - altså om han i virkelighedens verden skulle have fået en venlig 'forespørgsel' - véd vi ikke.

Og så er der igen et par ting på og især mellem linjerne i de latinske levnedsbreve, fx når han fortæller om at han engang fik en 'opfordring' af en logiværtinde længere mod syd, og når han antyder at der var nogle der ville give ham en håndsækning da han - pga pengemangel - blev nødt til at forlade Oxford nogen tid efter at kammeraten Christian Brix var blevet trukket hjem af sin mor.

Én af dem der har funderet mest er Lars Roar Langslet (se hans biografi, kapitel 12). Langslet har visse formodninger der vist især bygger på at Holberg havde et ret spinkelt og feminint udseende i kombination med at Holberg var rejst til England med Christian Brix og var fremkommet med ovennævnte og et andet kryptisk udsagn³⁸. Måske havde Holberg, mener Langslet, en ganske særlig fysisk defekt der gjorde ham uskikket som ægtemand? Han har derimod ikke fundet noget der kunne sandsynliggøre at han skulle have været homoseksuel.

Holberg's seksuelle orientering eller mangel på samme har givetvis haft stor betydning for hans udviklingsforløb og hele ageren på den litterære og andre baner, men jeg tror ikke man kan komme meget længere³⁹.

Hvad forfatteren Palle Petersen har fabuleret sig frem til i sin roman om Holberg er muntert nok, men savner **evidens, altså objektivt bevis eller dog sandsynliggørelse**.

Det eneste man kan glæde sig over at tiderne har skiftet så meget at man nu - i det mindste på vores kanter - kan springe ud og ind af sine skabe som man lyster.

38 Fx i et latinsk epigram fra 1737, samme år som han blev valgt til forretningsfører: Quæstorem fisci fieri, res mira, spadonem; Calculum enim nullum, quem bene pona, habet = ca.: Til kvæstor med kugleramme har man - højst interessant - valgt en eunuk, én der ikke har kugler til den.

39 Historikeren Dan H. Andersen har i sin Tordenskjold-biografi en bemærkning om Karl 12', der *måske* kan sætte nye tanker i sving, selv om de ikke kan overføres 100% på Holberg der - i det mindste i sine senere år - ofte foretrak et kvindeligt selskab frem for dét mandlige selskab han havde haft i sine rejseår: "Han omgav sig med mænd, og en ikke selverkendt eller realiseret homoseksualitet er en nærliggende mulighed. Det kan også være at, at Karl XII simpelthen var asekuel, at han fysiologisk eller psykologisk ikke var interesseret i eller kunne gennemføre den seksuelle akt. Nogle er gået videre og har diagnosticeret ham som lidende af en mild form for autisme, en sygdom kaldet Aspergers, som bl.a. er karakteriseret ved patientens mangel på evne til at relatere sig til andre mennesker og manglende interesse for det modsatte køn" (s. 49 f.).

20 - Var den meget mærkværdige Holberg *tangent*?

På et tidspunkt i sensommeren 2009 dukkede noget **metaforisk**⁴⁰ op i mit hovede. Kunne man (**med fordel**) opfatte Holberg som et **tangent menneske**?⁴¹ [se nedenfor s. 503]. Hvis udtrykket kunne siges at være rammende, var det måske et praktisk udtryk?

Udkantet var han og sikkert også ømfindtlig, med andre ord et tangent menneske i et par henseender. Ikke noget nemt menneske - ikke én det var nemt at komme overens med eller at handskes⁴² med, og måske mere og mere, ikke mindre og mindre besværlig⁴³.

Holberg var én der undertiden havde temmelig faste meninger, ofte i form af *sær-meninger*, måske også når han ikke havde dét objektive grundlag der var nødvendigt for at udtale sig generelt. Holberg spøjte i sine latinske erindringer med denne tilbøjelighed da han fortalte om at han i sin ungdom - nærmest for træningens skyld - havde indtaget et hasarderet synspunkt om kvindernes rolle. Og tilsvarende om at han havde indladt sig på en fjollet konkurrence om hvem der var bedst til at tale fransk, en 'teknik' han siden genbrugte litterært, ikke mindst i en berømt kappestrid i *Erasmus*.

Det ironiske er at Holberg - især som ældre - blev kendt for at være dén der om nogen talte for at man skulle følge den gyldne middelvej, for at at man skulle stræbe efter at være og udtrykke

40 Jens Kjeldsen taler - glimrende - om metaforens væsen som noget der kan skabe fortrolighed gennem *fremmedgørelse* [Kjeldsen s. 301]. Heroverfor kunne man, sætte Bertolt Brecht's **Verfremdung**, som kan forstås som dét der - scenisk - kan bruges til at skabe en fremmedgørende distance. Når Brecht introducerede sit begreb havde det ganske vist rødder i Hegel's tænkning, men også i dén særlige fortolkning Karl Marx havde anlagt af den historiske dialektik.

41 Udtale: tangent burde vel have lige stort tryk på begge stavelser. Også i en forbindelse som: 'det tangente menneske'?

42 ODS: Har **ikke** et tilsvarende eksempel.

43 Jf hvad Hans Gram skriver ...

sig afbalanceret. At han i de unge år kunne opføre sig 'selvsikkert' og 'overmodigt' er vel ikke så usædvanligt.

Og måske er det heller ikke så mærkværdigt at han på sine ældre dage kunne optræde **knarvornt, irritabelt** eller afvisende. Dét var fx tilfældet da han anlagde sag mod sin ridefoged på Brorupgaard (men ikke ville følge gængs praksis - og tabte, ikke i én men i to instanser). Og det var tilfældet da han kom uoverens med præsten i Havrebjerg (tæt på Brorupgaard) og ikke viste sig fra den smukkeste eller mést overbærende side.

Erik A. Nielsen skrev i sin disputats at Holberg allerede i forbindelse med kontroversen om *Peder Paars* indså at han havde været for dristig og at han måtte passe bedre på. Holberg *havde selv*-erkendelse, men ikke altid i en grad der kunne få ham til at optræde behersket. Om det var dét der fik ham til at holde sig fra mange sammenkomster skal jeg ikke kunne sige.

Når man siger om en anden at han bevægede sig ud ad en tangent, mener man at den pågældende har 'forfulgt' en noget speciel tanke eller interesse - evt uden at tage hensyn til andre mennesker opfattelser eller interesser. Sådant kunne Holberg også bevæge sig. For samtidig med at han talte for det afbalancerede, for den gyldne middelvej, kunne han - endda undertiden i mange år - fastholde en 'alternativ' synsvinkel, hvad enten dette skyldtes at han var **halsstarrig** eller at han udviste et idémæssigt mód. Et mere personligt, fysisk mod tvivler jeg på at man kunne finde hos ham.

Én af de ting han holdt fast ved, ikke på nogen halsstarrig måde, men dels humoristisk, dels ved at argumentere var i spørgsmålet om kvindernes ligeberettigelse. Havde en kvinde de samme kvaliteter som en mand, og dét havde hun ofte, kunne man lige så godt overlade en position eller opgave til hende som til en mand. Når Holberg netop i *Jeppé* har målt Nille i meget grelle farver, så var det ikke fordi han, *i virkeligheden*, mente noget andet, men fordi hele stykket har en ganske særlig karakter [**se tidligere og senere i denne bog**].

21 - Metaforen 'det tangente menneske'

Udtrykket 'et tangente menneske' er et metaforisk udtryk, ikke et meget præcist matematisk eller naturvidenskabeligt begreb. Inden for den euklidske matematik gælder (i overensstemmelse med Pythagoras) at man kan sige *alt* om en retvinklet trekants sider og vinkler, hvis man kender yderligere 2 af dem - derimod er der meget andet ved trekanten man ikke kan udtale sig om, dens farve eller smag, derimod kan man med matematikken ytre sig om alle *tænkelige* trekanter, hvad enten man er stødt på dem i virkeligheden eller ej. Det er én af de helt grundlæggende idéer med den euklidske matematik at implikationerne er uhyre præcise - dvs så længe man befinder sig inden for det veldefinerede.

Et metaforisk udtryk har ikke sådanne præcise og skarpt afgrænsede implikationer, til gengæld kan det omfatte helt andre egenskaber end det matematisk-naturvidenskabelige begreb. Har man betegnet en person som 'et tangente menneske' eller måske som 'et firkantet menneske' har man kun skitseret hvad man mener. **Det er derfor et ret 'rummeligt' udtryk.**

Metaforen 'det tangente menneske' er ikke kun følgen af et tilfældigt indfald, det er 'opfundet' fordi jeg tænkte på hvordan jeg kort og metaforisk kunne beskrive et menneske som Holberg - og måske også hans komediefigur \times Jeppe \times (og en bestemt anden af hans fiktive personer, nemlig 'Niels Klim'), selv om der naturligvis er meget stor forskel på at beskrive rigtige mennesker der har eller har haft en egenvilje og komediefigurer der i enhver henseende er skabt af en forfatter og hans eventuelle sceniske medhjælpere.

Som antydnet lægger jeg to forskellige 'samtidige' ting i dét at være 'et tangente menneske', dels at det er et menneske der - på væsentlige punkter - befinder sig periferien af et specifik samfund - hvad enten dette skyldes en særlig psykisk tilbøjelighed eller det har andre årsager, dels at det er et menneske der har så stor egenkraft at det meget let kan 'fare ud ad tangenten' som profet eller fantast, undertiden uden tanke for hvordan omgivelserne vil reagere.

Hvis metaforen *kun* kunne bruges om én person, ville den alene kunne bruges til at understrege at denne ene person måtte være et specialtilfælde i enhver henseende. Men sådan er det ikke. Efter min opfattelse er der en håndfuld andre personer der også kan opfattes som tangente mennesker, og som netop derfor kan være interessante som spejlinger, modstykker eller paralleller til henholdsvis Holberg og «Jeppes», og som derfor kan være med til at belyse Holberg og «Jeppes» og - pga dén særlige karakter disse tangente mennesker har - også resten af samfundet og samfundets specifikke drivkræfter?

Holder vi os til 1722 og de nærmest følgende år, kan man nævne nordmanden, præsten og missionæren Hans Egede, desuden hans meget særlige discipel den grønlandske Pôk - og endelig endnu en nordmand, prokuratoren, den kongelige amtmand og projektmageren Povel Juel.

Flytter vi perspektivet til perioden fra 1772 og frem til 1784, kan man *måske* nævne personer som Christian 7', Johan Friedrich Struensee og Ove Høegh-Guldberg - og ikke at forglemme Guldberg's meget forskellige håndlangere Magnus Berings skjold. I hvilken grad metaforen er relevant i deres tilfælde, vil jeg vende tilbage til ved en senere lejlighed. Nogle af disse personer befandt sig, men kun kortvarigt i **samfundets eller den politiske magts centrum (hvad Holberg netop ikke gjorde)**, men blev kasseret på den ene eller anden måde.

22 - Fik Holberg efterfølgere? Kunne han få nogen?

Når man må betragte Holberg som én af den danske litteraturs fædre⁴⁴, og når han - som en fuldstændig naturlig ting - må indtage en central plads i den danske kulturkanon - og når det er sådan at vi skal have en sådan - må man lige så uvilkårligt spørge: På hvilken måde dannede Holberg skole? Eller hvordan fik han

44 At han også er én af den norske litteratur fædre siger sig selv, men jeg er sjællænder og kender heller ikke nok til forholdene i Norge; desuden handler denne bog om forholdene på de sjællandske breddegrader engang i 1700-tallet.

betydning for sine efterfølgere? Ikke mindst hvis man kan betegne ham som et tangent menneske.

Det er et ret besværligt spørgsmål. For umiddelbart fik han ingen efterfølgere, hverken som komedieforfatter, som historieskriver eller som essayist.

Der var én som man betragtede som en *slags* efterfølger, **magister Eilschow** der fx skrev om 'sprogpolitiske' emner, men som døde ung allerede i Holberg's levetid⁴⁵. På den historiske bane kunne man muligvis nævne Suhm, men han arbejdede på en ganske anden måde end Holberg - og som komedieforfatter fik han en efterfølger af rimelig problematisk art, nemlig **Charlotte Dorothea Biehl**.

Måske forholder det sig sådan med Holberg (som tilsvarende med Bach) at han ikke fik egentlige efterfølgere, men at der nok var mange der fulgte efter ham og som lod sig inspirere af ham på forskellig vis.

At det forholdt sig sådan skyldtes næppe personlige særtræk ved Holberg, men at han - på sæt og vis - udtømte sine muligheder i dén periode han levede i, og han blev trods alt så gammel at han selv oplevede at 'stemningen' var begyndt at gå i en anden retning.

Holberg var på flere punkter forud for sin tid. Dels mht synet på kvindernes rolle, dels mht hvordan man *burde* gribe universitetsundervisning an. **Han har skrevet at man måske i højere grad skulle lade studenterne spørge og 'afhøre' deres lærere, i stedet for som det var meget brugt, også af Holberg, at lærerne dels forelæste lektien for studenterne (og det skal forstås helt bogstaveligt) og bagefter hørte dem i dét de havde forelæst.**

Holberg kunne måske nok have justeret sin egen undervisning i dén retning, men gjorde det - så vidt vides - ikke. Han var, **menes det**, en temmelig tør lærer. Men da han fik mulighed for at gøre sin indflydelse gældende i genopbygningen af Sorø Akademi gjorde han det, både mht valget af fag og mht valget af lærere

45 Se dels Ludvig Daae om Holberg, dels hvad Schiønning skriver i sin dagbog.

hvor han havde tilstrækkelig indsigt (se noget herom i Holberg's breve).

Holberg forlod - fra tid til anden - den gængse måde at tænke og arbejde på, og tænkte nyt, men måske ikke *radikalt nyt*; han tænkte ofte 'færdigt' inden for det herskende paradigme, trak konsekvenserne op eller vendte tingene på hovedet sådan som han antydede det med den fiktive *Jeppe*, udfoldede det med den ligeledes fiktive *Niels Klim* og diskuterede det i sine ikke-fiktive værker som '*Naturretten*', '*Heltene og Heltinderne*'⁴⁶ og '*Epistlerne*'?

Ser vi væk fra at Holberg ikke altid var nem at handskes med på det mere 'private' plan, og holder vi os til hvad han har skrevet når han har tænkt sig grundigt om, kan man konstatere at hans fokus er på enkelte menneske. Det enkelte menneske bør, mener han, komme i overensstemmelse med sig selv og følge sin bestemmelse, *sui generis*. Holberg's skriven om at være afbalanceret har dette som udgangspunkt⁴⁷.

Holberg taler også - vel allerede i slutningen af *Jeppe* - men især senere om at man hver især skal blive på sin plads i samfundet, men *måske* mente han at man hver især skulle indtage dén plads der passede sig for én? Og underforstod at samfundet derigennem ville komme til at fungere optimalt. **Pro domo:** Dette vil jeg ikke gå videre med hér, kun tage det op hvis der byder sig en åbenbar lejlighed.

Holberg forsøgte vel - undertiden - at generalisere fra det enkelte tilfælde, men måske hyppigere at gå den anden vej, at ytre sig om det specielle ud fra det generelle?

Men forsøgte han sig med en mere avanceret form for afbalancering, en mere dynamisk og fremadrettet form? Diskuterede han - med et meget misforståeligt udtryk - en dialektisk form for afbalancering til forskel fra dén han kunne finde en stor del af argumentationen for hos de græske og evt latinske klassikere?

46 Se historien om *Sokrates*?

47 Se nærmere hos Kragelund, bemærkninger til *Niels Klim*.

Muligheden af en dynamisk, dialektisk form for afbalanceringen kan opstå i flere sammenhænge, måske ikke (så indlysende) i andre:

- Den kan opstå når to meget forskellige kulturer - der har udviklet sig adskilt fra hinanden - møder hinanden. Et eksempel på dette indgår i denne bog, nemlig i omtalen af mødet mellem 'de civiliserede danskere og nordmænd' og 'de vilde grønlandere'.

- Den opstår vanskeligere når to forskellige kulturer - der har udviklet sig tæt på hinanden, i vekselvirkning med hinanden - *igen vekselvirker*, som når det bliver påtrængende at diskutere hvad der ville ske hvis man omplacerede en person fra den ene kultur midt i den anden.

I det første tilfælde er der historisk set en 'teoretisk' mulighed for at de to kulturer kan 'befrugte' hinanden, men 'i virkeligheden' er der en meget stærk **tendens** til at den ene kultur 'tager kommandoen' over den anden osv.

Holberg diskuterede - til en vis grad - dette første tilfælde, men især på dén måde at han brugte 'den vilde tilstand' til at sætte 'den civiliserede' i relief. Han skrev ikke hvordan man, på længere sigt, skulle håndtere mødet mellem de to kulturer, kun antyder han (fx i 1729) at man er ved at gøre noget 'godt' eller 'hensigtsmæssigt'.

I det andet tilfælde véd vi fra Danmarkshistorien at der efter Holberg's tid viste sig dynamiske muligheder for at samfundet kunne komme videre, at selve 'plottet' i *Jeppe*, blev overflødiggjort, ikke ved at man satte *«Jeppe»* i stand til at blive herremand osv, men ved at 'man' satte dagsordenen på en ganske anden måde. Dette vil jeg komme nærmere ind på i *Jeppe-1784*.

Konklusionen er at - for så vidt som **al bevidst skabt kultur og litteratur, også den aller bedste** - er udsprunget af sin tid og denne tids særlige omstændigheder - så er det svært at forestille sig at der skulle kunne opstå ret mange efterfølgere der ville forblive **på den samme bane som forgængere**, det ville være langt mere 'naturligt' at gøre noget andet der enten udsprang direkte af de nye omstændigheder eller snarere var i én eller anden form for 'bredere' eller 'dybere' vekselvirkning med dem. Erfaringen vi-

ser at værker der har et meget *direkte* udspring går i glemmebogen. Holberg's *Jeppe* har ikke et *direkte* udspring; relationerne mellem værk og tid er tværtimod temmelig komplekse.

23 - Den holbergske og den kierkegaardske dialektik

Nok talte man på Holberg's tid om dialektik, om virkelig - progressivt fremadskridende - dialog i forbindelse med grækerne (tag nemlig diskussionen om den sokratiske metode i undervisning⁴⁸), men det var først med Romantikken og den Hegelske historietænkning, og på Dansk grund ikke mindst med Kierkegaard at *balancering* - som en slags balancekunst hen over en dyb og vel **bevægelig** kløft - opfattedes som noget man måtte formidle sig til, *mediere* sig til, altså at *position* og *negation* skulle føres videre til noget der hverken var den rene position eller den rene negation, men var noget af begge dele, frem for alt noget *nyt*.

Hvad *nyt* kunne *Jeppe* blive til? Det *nye* ville ikke være at «*Jeppe*» blev baron - *næsten* kom om på den anden side af et möbius-bånd - for dét ville kun være en **undtagelse der bekræftede regelen**⁴⁹. Selv sagt vil det heller ikke være at «*Jeppe*» drak videre som et svin for der ville ikke være noget nyt i at «*Jeppe*» cirklede videre i dén bane han var i i begyndelsen af komedien.

Men det nye ville heller ikke være at «*Jeppe*» indså at han måtte tage ansvar for udfylde sin rolle sådan som den nu engang var skabt og som den forefandtes i 1722, men ved komediens slutning hvad enten det var *med Nille* eller uden.

Det *nye* som *Jeppe* ville kunne blive til ville forudsætte en omkalfatring, et *gigantisk spring*, ikke i individuel rybergsk henseende, men et samfundsmæssigt spring, og dét blev først en 'teoretisk' mulighed, sidenhen en realitet med de store Landboreformer. Men da man først var kommet dertil havde historien om «*Jeppe*»

48 hvad skriver H om dette? Tjek fx Heltehistorierne ...

49 Hvad der næppe kunne ske 'velorganiseret' som når Dickens - på et meget senere tidspunkt - sætter young Mr Pip 'i skole', men kun selvorganiseret som når Niels Ryberg (1725-1804) stak af, skaffede sig et fripas, arbejdede sig op osv.

mistet en væsentlig del af sine forudsætninger, og vel kunne man spille komedien igen og igen, men det måtte nødvendigvis være på helt andre forudsætninger, *de forrige tider* var uigenkaldeligt forbi.

Et sådant gigantisk spring var *ikke* et *bungy jump* hvor man aldrig forlader sit udgangspunkt i virkeligheden og heller ikke bliver til en anden person, men var et spring ind i det næsten uvisse både på det samfundsmæssige og det individuelle plan.

24 - Hans Egede's [omvendte?] *bungy jump*?

Hans Egede gjorde et *bungy jump* der på mange måder bragte både ham, Danmark-Norge og Grønland videre, ikke på alle måder i positiv henseende, men sådan at han også fik *sig selv* i hovedet, **men med sammensnørede ben?**

Også Hans Egede ser jeg som et tangent menneske, men han gik *langt* videre end Holberg - eller rettere: Han var blandt dem der etablerede forudsætningerne for at *man* kunne komme videre på dialektisk vis ved at foretage et gigantisk spring⁵⁰.

Noget af det mest bemærkelsesværdige ved ham er at alt hvad han udrettede, gjorde han *ikke* med et fast udgangspunkt i reali-

50 **Pro domo: Foretager man et bungy jump sker det med samlede ben som elastikken bindes om - og nedad som når man dykker. I modsætning til dem der tøver - vipper fra den ene fod til den anden - tøvede Hans Egede ikke, han kastede sig ud i det. Han lagde sig tidligt fast på hvad han ville. Han ville opgive sit præstekald i Norge; han ville til Grønland. Der var - fra 'begyndelsen' - ingen vej tilbage. Da første Hans Egede var på Grønland, da tingene ikke gik hélt som han havde håbet på - begyndte han så vidt vides at vakle ... en smule ... Foretager man et bungy jump skal man tilbage igen ... Sådan også med Hans Egede. Efter mange år på Grønland måtte han give stafetten videre og rejste så til Danmark hvor han levede resten af sit liv. Men det interessante er ikke dét, men at på sådan en rejse som Hans Egede tog ud på i 1721, så etableres der et mere eller mindre heldigt møde mellem den rejsende og dem der modtager ham. Hvad han oplever er ikke KUN 'de vilde'; han oplever - så at sige - sig selv under bestemte betingelser.**

teterne, men i store, **vidtløftige**, drømme og forestillinger. Han ville bistå de længst forsvundne norske eller islandske nordboer - som han antog var 'faldet tilbage' til hedenskabet - for at kristne *dem*. Resultaterne blev ganske anderledes end Hans Egede havde forestillet sig, på sæt og vis opnåede han en økonomisk, politisk og personlig fiasko; resultaterne (i kultursociologisk henseende) blev meget omfattende, men indebar et meget ulige forhold mellem 'missionærerne' og 'de indfødte', på den anden side gav de, ejendommeligt nok, anledning til at Holberg i sin københavnske relative tryghed gjorde sig afbalancerede betragtninger om 'de vilde' og 'de civiliserede' og om forholdet mellem dem.

Selv om Hans Egede ikke satte et eksperiment op på regelret videnskabelig vis, gennemførte han dog et sådant. Og selv om dets udgangspunkt var så skævt som tænkes kan, noterede han omhyggeligt ned hvad han kunne sé med sine øjne og gav derfor eftertiden store mængder af observationer som han flittigt délte ud ad⁵¹.

Fælles for Hans Egede og Ludvig Holberg er at de begge havde en grundlæggende hensigt med deres gerning. Egede ville missionere, arbejde som en Herrens tro tjener, Holberg ville *ikke* missionere, men skabe grundlag for at man selv kunne tænke videre.

Egede bragte sig langt væk, langt væk fra det politiske centrum som han dog måtte definere sig selv i forhold til, han var drevet både af at han var rendt ind i problemer som præst i Norge - og tiltrukket af mulighederne på Grønland.

Indskud: Det var givetvis [, på de givne historiske betingelser,] uundgåeligt at Egede's mission måtte 'gå galt'. Da han (og man) først havde opgivet tanken om at finde og 'genkristne' de forsvundne nordboske efterkommere, begyndte han at kristne grønlænderne, men en realisering af det kristne fællesskab, en 'insisteren' på de kristne lighedsgrundsætninger hvile hér - som i mange andre sammenhænge - på en illusion. Og selv

51 Hans søn, Povl Egede, blev modvilligt sin fars efterfølger, helst ville han have været søofficer, men hans noter supplerer på afgørende faderens beretninger, både ved at sætte nogle af observationerne i et lidt andet lys end faderen havde sat dem og ved at give en række observationer som faderen ikke havde gjort eller givet.

om man i dag, henved 300 år efter, er nået til at Grønland har opnået selvstyre, er der næppe mange der er i tvivl om at forholdet mellem Danmark og Grønland, mellem danskerne og grøn-lænderne osv. er højst ulige.

Holberg forblev - fysisk set - tæt på magtens centrum, men holdt sig i høj grad for sig selv osv. Holberg fik ikke direkte efterfølgere og kunne heller ikke få det. Den efterfølgelse han fik var en ganske anden end han havde forestillet sig - her tænker jeg på den ejendommelige og 'problematiske' forfatter Charlotte Dorot-hea Biehl (1731-1788), men især på den samtidige Ove Høeg-h-Guldberg (1731-1808). Egede fik sin - noget modstræbende - søn Povl som efterfølger, men også i dette 'tilfælde' ebbede den direkte efterfølgelse ud [se nærmere i *Jeppé-1784*].

[Se også Holberg's overvejelser om kvægsygen, s. 740 ff.]

25 - På tvende - spredte - beene?

Denne bog har heddet forskelligt undervejs, men når hensigten har været at *lande på to ben*, var det oplagt at tage udgangspunkt i «Jeppé»'s diskussion med *sine* ben:

*mine Been vil icke bære mig.
Vil I staa eller ej, I Carnalier*

Med dét citat bliver det endnu engang sagt at det ikke er så nemt at være afbalanceret. *På tvende bene* er måske en meget god metafor for hvad komedien handler om. Metafor for, ikke *be-vis* på, for intet kan - i den sidste ende - *bevises* når talen er om fortolkninger.

Når jeg skriver *beene* og ikke *been* er det især pga lydbilledet. Hos Holberg er der en forekomst med -e [= 'e' sidst i ordet]⁵². Jjeg har, morsomt, nok fundet en *vis* støtte hos Erik Pontoppi-

52 Se ODS I. Ben, 3), De unge ginge ligesom lemlestedede, slæbende deres Beene efter sig paa Stadens publiqve Stæder. Holberg Jødiske-Historie II. 328.

dan⁵³ - der *ikke* var begejstret for Holberg⁵⁴, men som i forvejen spiller en rolle i denne bog pga sit '*Atlas*' og pga sin omtale af drabet på bondeplageren Knud Ahasverus Becher⁵⁵. Pontoppidan bemærkede i sin beskrivelse af en Jættestue ved Jægerspris Slot^{56 57}:

saa er det dog vist, at bemældte Jette-Stue med de deri
fundne Beene, ingenlunde bestyrker den Meening

Nu vi er ved bogstaveringen. Jeg har ikke forsøgt at ajourføre stednavne osv. til nutidens. Derfor hedder det i denne bog *Trondhjem* og ikke *Trondheim*; jeg skriver *på Grønland* og ikke *i Grønland* - men har dog ikke været så konsekvent at jeg er rullet tilbage fra *København* til *Kjøbenhavn*.

Denne bog tager sit udgangspunkt i Holberg's *Jeppe*, og når Grønland kommer på tale - dels i relation til Povel Juel (se s. 203 ff.), dels i relation til Pôk (se s. 242 ff.), så er det ikke dét Grønland der fik sin selvstændighed i 2009 jeg har fokus på, langt mere de forestillinger man gjorde sig engang i 1700-tallet.

26 - Cirkelslutning. Fejlslutning?

Også når man arbejder i **kultursociologisk**, evt litteraturhistorisk *retning*, gør man klogt i at følge nogle af de mest grundlæggende regler for dén type af forskning som man arbejder med på områder der ikke i det væsentlige siger på at *fortolke*, men på

53 Pontoppidan taler ikke om ben med fødder, men om 'knogler'.

54 Se hvad Georg Brandes skriver. ...

55 Staves undertiden Knud Ahasverus Becker.

56 Som Ove Guldberg og Johannes Wiedewelt sidenhen gjorde ting og sager ved - til glæde for Enkedronning Juliane Marie og hendes søn Arveprins Frederik [*se nærmere i Jeppe-1784*].

57 Kort Efterretning om en i Aaret 1744. ved Jægers-Priis Slot i en Høj fundet, saakaldt Jette-Stuve, Med fire deri liggende Beenradde, hvis Ælde undersøges efter Muelighed, dem til Behag, som elske Landets Antiquitæter, af Erik Pontoppidan, se:

<http://www.natmus.dk/sw47669.asp>

at *forklare objektivt* - dvs på det naturvidenskabelige område, men ofte stræber man efter noget tilsvarende på det samfundsvi-
denskabelige område.

Èt er dog at søge en forklaring på hvordan 'noget' er opstået, hvordan 'det' har udviklet sig, hvordan 'det' fungerer og bruges, noget andet og mere besværligt er spørgsmålet om *hvorfor*.

Der er en meget stor forskel på videnskabelig stræben, for i den 'klassiske' videnskab er der tydelig forskel på iagttageren og det iagttagne; det iagttagne og beskrevne ligger uden for iagt-
tageren - dvs. dette gælder dog ikke altid, for i en del tilfælde - fx på den menneskelige biologis og medicins område - kan iagttage-
ren være nødt til at betragte sig selv, ikke som individ, men som type. Det sidste er tilfældet når emnet eller metoden har med for-
tolkning at gøre, som det ofte har på det sociologiske og littera-
turhistoriske område. Man taler undertiden om at 'man' befinder sig i en hermeneutisk cirkel, og at 'man' *principielt* må (i betyd-
ningen *altid* må) foretage hermeneutiske cirkelslutninger⁵⁸.

At foretage en cirkelslutning 'betyder' - som udgangspunkt - at man ikke sér objektivt på 'tingen', men at man ser subjektivt på 'den'. Dette er ganske særligt et problem, hvis iagttageren har en særlig personlig, muligvis endda privat interesse som han (eller hun) forfølger.

Patienten på hospitalet vil forudsætte at den behandlende læge anstrenger sig for at gøre sit arbejde bedst muligt og udviser den største iver i dén retning, men - modsat - også at lægen fralæg-
ger sig særlige personlige, især særlige private, interesser.

Men undertiden er det nødvendigt - for at man kan komme vi-
dere med 'sagen' - at lægen, iagttageren, sociologen anstrenger sig for at se på 'den' med forskellige personers øjne, at man an-
strenger sig for - mere eller mindre systematisk - at skifte sys-

58 Har man sagt hermeneutisk cirkel, har man især sagt at man vil komme tilbage til 'sig selv' igen. Ikke at det vil gøre én klogere på sig selv, snarere tværtimod. Man har man sagt cirkel, har man *åbnet* for en af 'pose' af geometriske begreber: Centrum, radius, periferi, periferipunkt, ret linje, tangent, korde osv. [diskuteres nærmere under fodnote-revisionen].

vinkel eller (i en vis forstand af ordet) synspunkt, måske at man prøver at se på 'sagen' med en bestemt anden's øjne.

Dette er noget der kan være hélt paradoksalt. På den ene side anstrenger man sig for at skubbe subjektiviteten til side, på den anden side anstrenger man sig - lige så ihærdigt - for at inddrage den. Men paradokset søger man dog at ophæve ved - som det næste, evt. det sidste led - at træde uden for de subjektive positioner, ikke for at tilvejebringe hvad man ofte kalder intersubjektivitet, men for - så langt som muligt - at eliminere enhver form for subjektivitet.

At kunne dét er en nødvendig, ikke en tilstrækkelig, forudsætning for at man kan bedrive forskning, *in casu* fortolkningsmæssig forskning.

Holberg stræbte - langt hen, men ikke i alle tilfælde - for at gøre akkurat sådan. Han forsøgte at kaste lys over et problem, at finde ind til kernen af det osv. og at fremkomme med et forslag til en **adækvat** tolkning af det. At han gjorde dette i en lang række af sine ræsonnerende skrifter er ikke så mærkværdigt, tag fx betænkningen om kvægsygen [se s. 732 ff], tag mange af de sene epistler. Men nogle af de ræsonnerende ting vil nok falde ved siden af denne 'beskrivelse' fordi de er for inficeret af en personlig, evt. endda en privat interesse.

Måske kan man beskrive nogle af Holberg's fiktive skrifter, således hans *Jeppé*, som et forsøg på at beskrive nogle 'forhold' objektivt, selv om hensigten var en anden - at skabe noget der kunne underholde publikum. *Måske* kan man - under særlige forudsætninger - og på trods af hvad der ovenfor er skrevet [**henvisning etableres**]- se en forskningsmæssig bestræbelse gemt under komikken?

27 - Hjelmslev's 3 krav til sprogteorien.

Louis Hjelmslev blev professor i sammenlignende sprogvidenskab ved Københavns Universitet i 1937 og udgav i 1943 en bog om sprogteori. Det er en temmelig tør og tung bog at komme igennem, som har meget med bogens sigte at gøre. Hjelmslev taler nemlig ikke om sprogteori, men om hvordan en sprogteori bør

grundlægges, ikke som en spekulativ 'ting' eller noget Gud-givet, men som 'noget' der hviler på menneskelig erfaring.

Hjelmslev var involveret i mange overvejelser med psykologer, filosoffer og sprogforskere og kunne - i 1937 - på de første sider i denne bog om sprogteoriens grundlæggelse formulere et videnskabeligt princip om 3 sammenhængende krav:

Sprogteorien skal være modsigelsesfri, udtømmende og simplest mulig⁵⁹.

De tre krav er samordnet således at det mest grundlæggende er at (1) teorien skal være modsigelsesfri, derefter at (2) den skal være udtømmende, og sidst at (3) den skal være simplest mulig.

Nu er det ikke en sprogteori jeg forsøger at formulere, men et essay Om Ludvig Holberg's *Jeppe*. En sprogteori skal kunne 'dække' alle danske tekster på et vist generaliseringsniveau. Denne 'tekst' handler om én af de mange tekster som Hjelmslev kunne have kastet sig over for at fange sprogets mekanik.

Alligevel vil jeg stræbe efter at beskrive *Jeppe* modsigelsesfrit. At *Jeppe* er flertydig og vanskelig at 'afslutte' er noget andet, men det gør selv sagt ikke opgaven nemmere.

Sandsynligvis kan man - hverken nu eller senere - komme til bunds med opgaven, men så må bestræbelsen være at komme så langt som muligt, at gøre det 'udtømmende', men også at gøre det så kort og så simpelt som muligt.

28 - Men hvad skal det være godt for?

Det er ikke stedet hér at diskutere hvad formålet kunne være med en *sprogteori*, men hvis man blot et øjeblik tænker på at man nuomstunder arbejder intenst med at videreudvikle 'udstyr' der kan konvertere tekster på tryk til digitale tekster, med at oversætte 'tekster' fra ét sprog til en andet og med at oversætte tale til tekst, så tænker vi på et ocean af udfordringer.

Teorien i sig selv handler om noget, men det er ikke, netop ikke, indbygget i den at den skal omhandle sin egen nytte.

59 Se Louis Hjelmslev: *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse*, oprindelig Festschrift udgivet af Københavns Universitet, November 1943, her optrykt, Akademisk Forlag, København 1966, s. 12.

Spørgsmålet om teoriens nytte kan ligge forud for eller efter teorien 'selv', det er et spørgsmål der kan trænge sig på under selve arbejdet, **men overvejelser over hvordan spørgsmålet kan besvares er alligevel noget andet [se nærmere sidenhen, andetsteds].**

29 - Formålet med at undersøge Jeppe

Formålet med den aktuelle undersøgelse er at bidrage til at den generelle viden og indsigt om Holberg og *Jeppe*' bliver vendt endnu engang og - om muligt - forbedres.

En forskningsaktivitet kan - men ikke nødvendigvis i én og samme bevægelse - føre til at man må korrigere eller slette tidligere forskningsresultater **og** at man kan tilføje nye resultater. Der er både en subtraherende 'bevægelse' og en adderende - og hvad der ligger først i 'fødekæden' er forskelligt fra gang til gang. Måske kan man - med én undersøgelse - kun kan bestride eller slette resultater, ikke tilføje nye, men det er dog bedre - skulle jeg mene - at slette forkert kundskab end slet ikke at udrette 'noget', bedre at slette resultater der, metaforisk udtrykt, stammer fra astrologien og alkymien, end at man afventer at man er nået til egentlig (ny) viden.

30 - Valg! Fravalg? Tilvalg?

Hver gang man vil sætte et teaterstykke op - og hver gang man vil gennemføre en undersøgelse må man træffe nogle valg om hensigt, emne og fokus.

At Holberg levede på Enevældens tid fra slutningen af 1600-tallet og til midten af 1700-tallet og at hans komedie om *«Jeppe»* havde premiere i efteråret 1722 må man tænke alvorligt igennem. Forholdene nuomstunder er *så* forskellige fra dengang at en simpel 'flytning' ville være meningsløs. Hvad enten man vil spille *Jeppe* eller diskutere stykket må man afklare sig mht præmisserne.

Holberg - og hans samarbejdspartnere - opdagede at situationen kunne ændre sig. Efter et stykke tid opdagede de at der var problemer med at finde kunder nok til komedierne. Teatret i Lille

Grønnegade måtte lukke, senere brændte store dele af byen, så kom Christian 6' til - og udstedte et veritabelt forbud mod at spille teater ... Da Holberg på sine gamle dage igen blev involveret i teatervirksomhed måtte man 'følge med'. ... Men dét var dén-gang. I mellemtiden har næsten alt man overhovedet kan komme i tanke om undergået voldsomme forandringer.

Så selv om man måtte have sympati for en tanke om 'evige' værdier, 'eviggyldig' morskab osv., så er det klogere at begynde et andet sted, begynde med at tænke den aktuelle situation, dens problemer, udfordringer og muligheder igennem.

Nogle vil måske mene at man burde kunne gå direkte til en tekst, så at sige etablere en *personlig* kontakt til en tekst eller dens forfatter. For så vidt som det 'lykkes' er det et bevis på at det danske sprog har en meget længere holdbarhed end meget af nutidens 'hardware' som efter et stykke tid slet ikke kan bruges med den nyeste 'software', men forudsætter at man 'opdaterer', får en ny 'applikation' eller må opgive. Man kan nemmere tage en gammel bog ned fra en reol og læse i den hvis man ellers *har* fod på de krøllede bogstaver. Heldigvis er man dog kommet så langt at man har erkendt at 'ting' skal produceres på en langtidsholdbar, måske temmelig simpel, måde hvis de skal kunne overleve digitalt.

Man skal naturligvis ikke undervurdere de problemer der er med at visse ord ikke betyder det samme nuomstunder som de gjorde i den første del af 1700-tallet. I princippet er problemet måske ikke så stort som det er i praksis, for erfaringen viser at det er ret få der kommer dérhen hvor spørgsmålet bliver aktuelt for dem.

31 - Nogle søger måske den evige «Jeppe»?

Nogle søger - hvad Holberg's *Jeppe* angår - muligvis den universelle *Jeppe*; nogle dén *Jeppe* der har et særligt bud til *nutiden*, andre (sikkert relativt få) en *Jeppe* fra meget gamle dage, fra 1720'erne - og endelig er der dem der mener at den *rigtige Jeppe* er dén man kan sé på Marstrand's malerier fra 1800-tallet.

Selv om den sidstnævnte udgave må betragtes som en 'ren' anakronisme - noget der ikke holder vand hverken oprindelsen eller ift til nutiden⁶⁰ - har det været én af de mest udbredte og populære versioner, og muligvis dén version der er spillet fleste gange på Det Kongelige Teater?

Eftersom man nemt kan finde grundige diskussioner i faglitteraturen om Holberg's teater og en hel del om hans *Jeppé* har jeg hér, i denne undersøgelse, valgt at fokusere på nogle særlige aspekter der måske nok har været fremme i tidens løb, men som der er mere at sige om.

32 - At læse Holberg på en *sam-læsende* måde

Dette bør gennemgås endnu engang ... hensigten er (1) både at 'læse' bredt ('kultursociologisk'), (2) at læse 'tingene' på deres præmisser og (3) at læse 'tingene' på en 'selv-bevidst' måde, en måde der ... stræber ... efter at 'forstå sig selv'.

At 'læse' kultur - og litteratur - indebærer, når formålet ikke er at blive bekræftet i sine vante forestillinger, at man må gøre sig modtagelig over for nye sanse- og tankemæssige indtryk; dét svarer til at man kommer til et nyt sted og prøver at suge dette sted til sig. Vil man sé stedet på *dets* præmisser - vil man opleve andre mennesker og kulturer på *deres* præmisser, må man mobilisere den fornødne åbenhed.

Hvad man måtte *mene* er noget andet, men begge dele, at forstå Verden hvor dén er - og at forstå Verden når den 'trænger sig ind på os' har siden længe været en nødvendighed. 'Læser' man Holberg i dag, handler det - men på en særlig måde - om det samme, men også om at flytte sig væk fra en 'traditionel' 'litterær' måde at læse på.

Vi lever i dag på en ret stor frastand af Holberg og hans tid, og derfor må vi gøre noget særligt for at *komme i fase med* ham og

60 Den marstrandske udgave blev omsat til teater af William Bloch (1845-1926) i slutningen af 1800-tallet. Se nærmere om den marstrandsk-blochske tradition hos [Bent Holm](#).

hans tid. 1700-tallet er passé, men på dén måde at det har skabt forudsætninger og præmisser for hvordan vi kan leve i dag.

Vi skal ikke læse Holberg for at beundre hans genialitet, hans forudseenhed osv., han *var* meget favnende, omend næppe i en meget sansende forstand, snarere i en forstandsmæssig.

Men vi kan forsøge at 'læse' ham og hans komedie *Jeppe*, på hans og *dens* præmisser - dvs *primært* som noget der er skrevet for længe siden under forhold der var meget anderledes end de er i dag.

En moderne 'læsning' af *Jeppe*, eller sagt lidt mere højtideligt: en moderne *adækvat* 'læsning' er ikke så nem at **gøre og slet ikke at konkludere på**; måske bør man nemlig stræbe efter at kombinere flere - forskellige - metoder, både sproglige, historisk-sociologiske, billedlige og dramaturgiske?

Eftersom man i en sådan 'sam-læsende' [**synteseskabende?**] form for 'læsning' vil stræbe efter at få flere forskellige aspekter og nuancer med, vil den ikke nødvendigvis være velegnet som direkte oplæg til en iscenesættelse; er det scenen man arbejder for må man spidse til, meget mere nuomstunder end tidligere og holde sig for øje at et moderne publikum - **alt andet lige** - kun kan eller vil holde sin koncentration i en ret begrænset periode.

Men en 'syntetiserende' 'læsning' kan forhåbentlig bidrage til at styrke mulighederne for at man skaber en *moderne* Holberg-opsætning eller, for dén slags skyld, at man finder på noget helt andet hvad enten det er på en scene eller det er noget der skal leve på en ganske anden måde.

33 - Sammenfald? Virkelighed-Historie (teknisk set)

At to 'historier [historieforløb]' ligner hinanden vil ikke i alle tilfælde påkalde sig særlig interesse, nemlig hvis de to 'historier' kun 'tilfældigvis' ligner hinanden, hvis de udspiller sig 'så langt' fra hinanden at der slet ikke er nogen [interessant] relation mellem dem.

Hvis de to 'historier' begge er *historier*, hvis de begge er *fiktive konstruktioner* er det én ting; et eksempel fra den litterære verden er Bidermann's *Utopia* (eller dele af den) ift nogle af

Holberg's komedier: *Jeppe* og *Det Arabiske Pulver*. Det er ikke relationen mellem forskellige *fiktive historier* der (mest) optager mig i denne undersøgelse.

Hvis *begge* de to 'historier' er virkelighed - og der ikke indgår fiktion - eller anden form for kunstnerisk bearbejdelse - et sted i 'ligningen' falder de [også?] uden for denne undersøgelse.

Hvis - derimod - den ene 'historie' er virkelighed og den anden fiktion er det en anden ting. Teknisk set vil den ene 'historie' 'typisk' ligge forud i tid for den anden. Enten når 'virkelighed' ligger forud for 'fiktion' eller når 'fiktion' ligger forud for 'virkelighed'.

Hvis den 'fiktive historie' ligger forud for den 'virkelige', kan der enten være tale om et planlægnings-realiserings-lignende forhold eller om at den 'fiktive historie' har 'inspireret' den 'virkelige' eller om at forholdet er helt tilfældigt. Nogle vil, nogle *ville* tidligere, mene at der måtte være tale om forudelse af en art, at kunstneren vidste noget som andre endnu ikke havde erfaret.

Hvis den 'virkelige historie' ligger forud for den 'fiktive' er det noget der tit og ofte er konstateret '**i virkeligheden**'; hvad enten den 'fiktive historie' er 'formuleret' som historiefortælling [historisk fortælling], som erindringsfortælling eller som som en 'generaliserende, alméngørende' fabel [parabel].

[Følgende flyttes evt, evt kun som henvisning]

Det ejendommelige ved den fiktive historie *Jeppe* er at den tilsyneladende udspillede sig på Bjerget i en sjællandsk landsby, senest et sted i begyndelsen af 1700-tallet, men at den formentlig var ment som noget mere generelt eller almént ... nemlig som noget nuværende [= daværende] der kunne forlænges ud i en evighed af det samme og uforandrede liv. [Hvordan eftertiden har opfattet hensigten eller eventualiteten og realiseret den er noget andet].

Det ejendommelige ved historien om *Pôk* er at den - *faktisk* - udspillede sig fra o. 1724 til begyndelsen af 1729. Og at den ikke var mént som fabel, men at den måske kan siges at være blevet en sådan.

Historien om Jeppe og *historien om Pôk* ligner - i nogle

henseender - hinanden. **Men man kan ikke, bør ikke, tale om et perfect match.**

Forholdet mellem *Jeppe* og *Pøk* anser jeg som et tilfældigt forhold. *Jeppe* kan måske bruges til at få bedre fat i *Pøk*, *Pøk* kan måske bruges til at få bedre fat i *Jeppe* og andre omvendte, omvendings-, omvendeshistorier?

Forholdet mellem I og II må man se som et ydre, hélt overfladisk sammentræf der måske kan bruges som 'materiale' hvis man vil sé en analogi, trække en parallel eller konstruere en metafor.

34 - Vogt dig for sammenligninger

Vogt dig for efterligninger siger man nuomstunder hvor alle og enhver smykker sig med en ægte Gucci-taske eller et lige så ægte Rolex ... [se evt. hvad Holberg skrev om guldmageri, s. 793 ff], hvor charlataner giver sig ud for IT-baroner - og hvor kongelige embedsmænd producerer ægte arabiske pulvere, men i denne bog er konklusionen, opfordringen, slet ikke denne, snarere: ***Vogt dig for sammenligninger; de falske kan være slemme, de ægte kan være farlige.***

Sammenligninger var udbredte på Holberg's tid - selv skrev Holberg fx værket *Sammenlignede Heltehistorier* - senere også ét om *Heltinder* - og idéen om at man skulle sammenligne løb nærmest grassat på Frederik 5's tid⁶¹ og i den anden del af århundredet hvor Johannes Wiedewelt rullede sig ud med et værk om *hvordan* man rettelig skulle trække parallelterne fra den græske og romerske klassik til 'nutiden'.

Datidens sammenlignende bestræbelser kulminerede i *den*

61 Opstillingen af Saly's rytterstatue af Frederik 5' på Amalienborg Slotsplads var mént dybt seriøst, men realiseringen gik så vidt at det nærmer sig det komiske. Den 'romerske' imperator's hest sank efterhånden i knæ pga dén betydelige vægt der var lagt i 'installationen' og statuen har efterfølgende måttet renoveres. Se om statuen på

<http://kulturkanon.kum.dk/>

Se evt. også:

<http://www.emu.dk/gsk/fag/slo/kulturkanon/statue.html>

store kánon: Guldberg-'gruppen's værk om store og gode handlinger og den samhörrende minde-installation i Jægerspris [herom nærmere i *Jeppe-1784*].

[Fortsættes]

35 - Skulle man dét? Finde på noget *andet*?

Holberg selv tænkte i dé baner for han ville gerne have succes, men han afgjorde med sig selv at han ikke ville skrive librettoer i italiensk stil; dén form for teater var alt for 'kunstfærdig' for ham⁶².

Han ville heller ikke skrive tragedier; vel nok fordi han fandt dem hélt ved siden af i forhold til de omstændigheder han levede under - så dét han skrev 'på dét sted' blev en temmelig komisk tragedie om skødehunden *Melampe* der gav anledning til en stor krig.

Holberg ville have succes, fortalte flere gange om hvor *stor* en succes hans komedier havde været - og om *hvordan* han havde omstøbt almuen i en ny form osv. Men han forstod alt for godt (må man tro) at han var ved at blive overhalet.

Når vi går til Holberg, 325 år efter hans fødsel, så sker der ikke noget 'slemt' eller anti-kulturelt ved at vi overvejer hvad der kan bære og hvad *ikke* kan under de aktuelle omstændigheder.

For nogle år siden talte man i teaterdebatten meget om Bertolt Bertolt og hans særlige opfindelse: *Verfremdungseffekten*⁶³. På dén tid læste man også den unge Marx, ham der skrev om det fremmedgjorte menneske, det menneske der på grund af den økonomiske og samfundsmæssige udvikling var kommet på en katastrofal stor afstand *af sig selv*. Knap havde man sagt *Verfremdung*, før *die Deutsche Demokratische Republik* kom til at illustrere at ét er ord, noget ganske andet virkeligheden.

Verfremdung og *Verfremdungseffekt* har meget med *Jeppe* at gøre, for kernen i begreberne er at man vender tingene på hovedet for bedre at forstå dem *i virkeligheden*. Man kan tage *maske*

62 [Henvisning til Holberg's skrivelser om italiensk opera.](#)

63 Der dog allerede havde *nogle* år på bagen.

på, man kan forflytte handlingen til lande på indersiden af jordkloden - eller man kan fortælle om *virkelige* steder hvor forholdene er meget forskellige fra de aktuelt forhåndenværende.

Derfor kunne man - i 325-året - udmærket, for at vende tingene på hovedet og skabe *Verfremdung*, vise dem som de 'var' på Holberg's tid. Men hvis ikke det førte til at man så bedre forstod nogle af de alvorligere problemer vi trækkes med nuomstunder, kunne det (meiner Meinung nach) være lige meget. Flytter man handlingen tilbage til 1700-tallet er der *så* meget der skal gøres at resultatet nemt kan blive det modsatte af det tilsigtede at man kommer *så* langt væk at man har spildt tiden og kræfterne.

36 - Materialet

Jeg har langt hen holdt mig til hvad der forelå af kildemateriale, men har dog også inddraget nogle 'forslag' fra de senere år - hvis jeg mente at de kunne hjælpe med til bedre at forstå Holberg og hans tid. Brandes slog tonen an i sin Holberg-bog fra 1884 ved at trække Stevnspræsten Jørgen Sorterup ind på banen, ikke som barokdigter, men som én der beskrev forholdene i en sjællandsk landsby.

37 - Tak

For nogen tid siden talte jeg med en god Holberg-ven, *Lone van Deurs* - formand for Tersløsegaard - Ludvig Holberg Museet. Undervejs spurgte hun mig om jeg kendte til *den grønlandske Jeppe*. Dét førte til at kajakken kæntrede for jeg indså efterhånden at der i Grønland lå *noget* der havde uhyre relevans. Ikke ret langt ude ad tangenten kunne jeg snart skimte en lille mand og hans kammerat: Pôk og Qiperoq - som er forevigtet på et smukt maleri i *Jordens Folk* på Nationalmuseet. Jeg skylder Lone stor tak for at have bragt mig til at kæntre og for at have lagt øre til forskellige synspunkter. Også tak til andre gode venner på Tersløsegaard, ikke mindst Mette Maegaard Nielsen, men også Bigi Heegaard der i flere år var foreviser på gården.

Kort efter at jeg første gang havde været i Havrebjerg for at rekognoscere ved Skidenrenden i nærheden af hvor Holberg hav-

de haft sin første herregård, Brorupgaard, fik jeg kontakt til præsten, *Sanne Bojesen Kristensen* der åbnede kirken for mig så jeg kunne komme til at sé de tydelige og stolte navnemærker som Holberg's degn, *Africanus*, havde gjort i degnestolen. Besøget førte også til at jeg gik dybere i nogle af gamle kort, for *hvor* lå dén bro Holberg og den daværende præst, Gynther, havde skændtes så 'bravt' om? - og til at jeg blev indbudt til at holde oplæg i sognegården. Tak til Sanne og hendes sangglade og spørgelystne menighed⁶⁴.

Mine gamle læremestre, *Preben Harris* og *Thomas Bredsdorff*, gav mig én på opleveren da de på Holberg's fødselsdag i 2007 spillede deres *Jeppe* på Tersløsegaard⁶⁵. Måske det var fordi jeg netop havde læst om Johannes Wiedewelt og hans triste død i Sortedamssøen men - og det kom vitterligt som et lyn fra himlen - pludselig indså jeg at hvis man spillede *Jeppe på dén måde*, ikke 'kun' som en Jeppe alene på Bjerget, men som en Jeppe alene i Verden, så var stykket virkelig så mærkværdigt som Jens Kruuse havde været inde på i sin provokerende og omdiskuterede *Holbergs maske* og senere også i *Holbergs historier*. Tak for dén uro I har skabt.

Den umiddelbare anledning til at jeg er begyndt på denne bog er imidlertid at vi på *Niels Vandrefalk's* HolbergTeater holdt et træf i 2007 hvor vi bad forskellige om at fortælle om deres syn på *Jeppe*, på *Niels Klim* og på en moderne komiker som Dario Fo. Siden har Niels med bistand af *Niels* og *Mona Damkjær*, skabt en ganske særlig *Jeppe* som han har turneret med i de senere år - og som han også har givet en prøve på da han trådte op på Tersløsegaard i sensommeren 2008.

Forskellige har beredvilligt hjulpet med materiale, henvisninger og synspunkter. Tak til Henrik Lyding der har givet mig mulighed for lægge hans specialeafhandling *Jeppe* på nettet, til *Minna Skafte-Jensen* for oplysninger om Jørgen Jørgensen Sorterup, til hendes kollega *Karen Skovgaard-Petersen* for en god diskussion om

64 Sanne Bojesen Kristensen er i 2009 flyttet til et andet sjællandsk sogn.

65 Komedien - og en samtale mellem Henrik Lyding, Preben Harris og Thomas Bredsdorff blev i sommeren 2009 sendt af DK4.

digitalisering af Holberg og for noterne til hendes opposition til Gunnar Sivertsen's disputats om Holberg og Bidermann - til den navnkundige og møntkyndige *Jerry Meyer* der har fotograferet Frederik 4's mønt fra 1701 til minde om landmilitsen - og til *Peter Christensen Teilmann* der har holdt Holberg's skrue i vandet ved at arrangere foredrag, seminarer og forelæsninger, også for danske, norske og udenlandske studerende om det særlige ved den danske oplysning og ved Holberg.

Til sidst tak til *familien* - særligt mine sønner, der ikke er holdt op med at undre sig over *hvor* meget tid der kan bruges på *gamle H* og over alle de udflugter der absolut har måttet gøres, både i bogstavelig og i mere overført betydning.

Forår-Sommer-Efterår 2009

Bjørn Andersen

I og II del er foreløbigt afsluttet i december 2009.

III og IV del er foreløbigt afsluttet i januar 2010, se nærmere nedenfor s. 438.